

VERSENYKÉPESSÉG ÉS OKTATÁS

A budapesti szakközépiskolák, szakgimnáziumok és szakiskolák kompetencia felméréseinek eredményei¹

SUGÁR ANDRÁS

tanszékvezető, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem
Matematikai és Statisztikai Modellezés Intézet, Statisztika Tanszék

TRAUTMANN LÁSZLÓ

egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdaságtani
Intézet; kutatóközpont-vezető, Iparpolitikai Kutatóközpont

¹ Jelen publikáció/kutatás az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP-3.6.2-16-2017-00017 azonosítójú „Fenntartható, intelligens és befogadó regionális és városi modellek” című projekt keretében jött létre.

Bevezetés

A magyar versenyképesség és termelékenység javítása az elmúlt tizenöt-húsz év egyik központi gazdaságpolitikai kérdése volt és maradt. A különböző gazdaságpolitikai programok ellenére ezen a területen nem sikerült áttörést elérni, termelékenységi szintünk jelentősen lemaradt a nyugati országoktól és a térségtől is. Ezt a jelenséget sokféleképpen magyarázzák. Többen a kormányzati kiszámíthatóság hiányát emelik ki, mások az emberi tényezők elhanyagolását hangsúlyozzák a vállalati és gazdasági gyakorlatban, és van olyan álláspont is, amelyik a termelékenység mérésében látja a fő problémát. A mi álláspontunk szerint a hazai versenyképesség és termelékenység hosszú távú javításának alapvető problémája a neoliberalis gazdaságpolitikai program kifulladására, és egy új, hosszú távú gazdaságpolitikai és politikai gazdaságtani koncepció hiánya. Nem pusztán a koncepciótlanság a probléma forrása, hanem az is, hogy a hazai közgazdász társadalom, és a gazdálkodók jelentős része nem rendelkezik a neoliberalizmusról túlmutató, a globalizációhoz illeszkedő jövőképpel. Ez a magyarázata annak, hogy a tudásalapú gazdaság követelményeihez egyelőre nem sikerült alkalmazkodnia a magyar gazdaság egészének.

Neoliberalizmus - harmadik ipari forradalom - felzárkózás

Ahhoz, hogy a globalizáció elmélete valóban jövőképpé tudjon válni széles társadalmi csoportokban a neoliberalizmus elemzése szükséges, ennek kritikájára építve lehet kidolgozni az új elméleti kereteket. A neoliberalizmus a 70-es évek közepén induló neokonzervatív fordulat kísérőjelensége, kiegészítője, de semmiképpen nem meghatározó eleme volt. Vitatkozva azokkal a szerzőkkel [Pogátsa, 2016], akik egyszerűen olyan közgazdasági félreértésnek tekintik a neoliberalizmust, amelyik véletlenül uralkodóvá vált a közgazdasági gondolkodásban, mi amellet szeretnénk érvelni, hogy a neoliberalizmus az a közgazdaság-tudományi irányzat, amelyik csak kísért, és nem meghatározott egy világtörténelmi és geopolitikai fordulatot, a globalizáció korszakát és a hidegháború lezárását.

A világháború nélküli világrendváltásnak, amit Francis Fukuyama a történelem végének nevezett [Fukuyama, 1989], az átfogó ideológiai kerete a neokonzervatív irányzat volt, és amelynek célja végső soron a nyugati értékrend kiterjesztése volt. A neokonzervativizmus ezzel felszámolta azt a kényszerű kompromisszumot, „reálpolitikát”, ami rövid távon megtűrte a keleti értékrendet, a fizikai, szolgai munka konzerválását, az ígérek megszegését és a hazugságon alapuló stabilitást. A Nyugat gyakorlata ezt a közelítést soha nem tette magáévá a XX. század folyamán, de egészen a rendszerváltásig nem volt lehetőség arra, hogy értékrendjét és gyakorlatát

kiterjessze a keleti blokkra. A kiterjesztés technikai és gazdasági feltételei kezdtek el megjelenni a neokonzervatív fordulat idején. Az új technológia, az űrtechnikai eredmények, a számítástechnika új korszaka, az ezekhez illeszkedő új üzleti modellek lehetővé tették a közvetlen átmenetet az értékrendi egységen alapuló globalizáció felé. A globalizáció az új világrend formája, amelyik az alapvető értékrenden, a biztonságon, szabadságon, demokrácián és jóléten alapszik.

A neoliberális gazdaságpolitika értelme a neokonzervatív fordulatból következik. Annak érdekében, hogy a világrendváltás világháború nélkül történjen meg, ami valóban egyedülálló a világtörténelemben, gazdasági eszközökkel kellett széles társadalmi csoportokat ösztönözni, időnként kényszeríteni arra, hogy elfogadják a globalizációt, és beilleszkedjenek az új világrendbe. Ezeknek a gazdasági eszközöknek az egyik szegmensét lehet összefoglalni a neoliberalizmus fogalmával. Fontos hangsúlyozni, hogy csak egyik szegmensét, mert a neokonzervativizmus „humánusabb” volt a neoliberalizmusnál. A humánus legfontosabb eleme a világháború elkerülése, hiszen eddig az ilyen mértékű világhatalmi és technológiai váltásokat csak tömeges katasztrófák, háborúk és éhínségek árán lehetett elérni. „A háború mindenek atyja” – mondta Hérakleitosz, az ókori filozófus, és ez a szemlélet vesztette érvényét 1989-1991-ben. Jól tükrözi a világháború nélküli világrendre való áttérés ellentmondásosságát az a szakirodalmi közhely, hogy a keleti blokk területén az elmúlt harminc évben olyan változások mentek végbe, mintha háborús pusztítás történt volna. Valójában nem volt háborús pusztítás, de a változások hatása ahhoz hasonló volt.

Az átmenet legembertelenebb, legrosszabb vonásait jelenítette meg a neoliberalizmus elsősorban a volt keleti blokk területén. Hozzájárult az átmenethez, mert az egyik oldalon le kellett építenie azt az államot, amelyik a régi, rossz értékrend, a provincializmus védelmezője volt. Ugyanakkor fenn kellett tartania a politikai és a gazdasági stabilitást, azaz el kellett kerülnie az összeomlást és a szétesést. Ezt a folyamatot csak úgy lehetett levezényelni, ha a neokonzervativizmus által irányított piaci folyamatokat, beleértve a pénzügyi piacokat is, egyfajta fátumként kezelték a neoliberális közgazdászok, a piaci erőkhöz való igazodást tekintették mintának, és ezzel valójában végrehajtották az új világrendhez való alkalmazkodást.

A neoliberális szemlélet, a piaci erőkhöz való igazodás természetesen elméleti hiba, amire többen rámutattak. Nem lehet a piacot és a gazdaságot elválasztani az államtól és a politikától, mint ahogy soha nem is lehetett. A piacot, általában a gazdaságot a tág értelemben vett állam eszközként használja az értékrendi célok eléréséhez. Csak a marxi elemzés állította azt, hogy a gazdaságban más folyamatok érvényesülnek, mint amiről a politika „beszél”, azaz ellentmondás van a gazdaság (a piac) és a politika között, az alap és a felépítmény között [Marx, 1953]. Ez a XIX. században érvényes is

volt, bár mai tudásunk alapján nem olyan mértékben, ahogy ezt Marx állította. Ez azonban egy speciális helyzet, az elidegenedés eredménye, ami azt jelentette, hogy az állampolgár ki volt rekesztve az államból, mint értékrendi közösségből, nem volt része a fejlődésnek, ami az állam tételes tagadása. Az elidegenült állapot az állam megszüntetését eredményezi, fenyegeti az állam létét. Marx erre egyetlen eszközt látott, a forradalmat, és ma már jól látszik, hogy ez tévedés volt. Ezt a tévedést küzdi le végérvényesen napjainkban a szociáldemokrácia.

A politika és a gazdaság ellentmondásából arra következtek a neoliberalis közgazdászok, hogy a gazdasági erő oldalára kell állni a politikai értékekkel szemben. A neoliberalizmus egyik alapvető tétele, hogy csak az erő számít a társadalomban és a gazdaságban, az értékek és a jog csak annyit érnek, amennyit be lehet tartani belőlük. Ennek a tézisnek a durvább változata volt az az állítás, hogy az értékrend és az értékek feleslegesek, csak fügefalevélként szolgálnak a vezetés számára, lózungok, amiket el kell hitetni a tömegekkel irányíthatóságuk érdekében.

A neoliberalizmus gyengébb változata azt mondta ki, hogy a piac nevel, tanít az értékrendre [Hayek, 2013]. Az első változat valójában a régi világrend értékrendjét akarta egyesíteni a XX. századi technológiával és piaccal, ami lehetetlen. A gyengébb állítás annyiban volt kifinomultabb, hogy észrevette az új világrend működését a XX. századi nyugati piaccgazdaságban. Azt azonban nem vette észre, hogy e mögött tudatos politikai akarat húzódott meg, és hogy gazdaságpolitikai célok valósultak meg a piacon, aminek az eredménye egy értékrend alapú gazdálkodói magatartás lett. A piac lehet a tanítás eszköze, ez igaz, de ettől még csak egy eszköz, az értékrend érvényesítésének egyik eszköze.

A gazdasági erő kultusza vezetett ahhoz, hogy a neoliberalizmus az önzést tekintette a gazdaság egyetlen mozgatóerejének, nem ismert el más motiváló tényezőt. Ez a nézőpont szükségképpen hibás. Hibás egyrészt azért, mert nem lehet szembeállítani az értékrendet követő állampolgárt és az értékrendet tagadó, egyéni céljait követő magánembert. Nem elfogadható, hogy az állampolgár létbiztonságát, megélhetését az szavatolja, ha nem követi az értékrendet. A klasszikus bölcselet is azt képviselte, hogy az értékrend követése a jó élet feltétele, és ennek technikai lehetőségei váltak valóra az új világrenddel. Az önző ember, a burzsoá és az állampolgár, a 'citoyen' szembeállítása képezte a hegeli-marxi szemlélet alapját, de ők is egy olyan anomáliaként írták le ezt, aminek a meghaladására folyamatos erőfeszítéseket kell tenni, és ehhez szükség van gazdasági eszközökre is. Az a nézőpont tehát, amelyik a gazdaságot (és a társadalmat) csak az önzés alapján írja le, voltaképpen ugyanúgy vulgármarxista maradvány, mint a politika és a gazdaság szembeállítása.

Az önzés-központúság ugyanakkor azért is hiba, mert az önzés problémája a közgazdaság-tudományban és a filozófiában is a vágyak és indulatok szerepéhez vezet a politika és a gazdaság működésében. A hazai neoliberalizmus eleve lehetetlennek tekintette a jóra való ösztönzést [Kis, 2017], és azt az álláspontot képviselte, hogy az intézmények feladata megvédeni bennünket a rossz emberektől. Márpedig az intézmények feladata végső soron a rossz felszámolása. Az az intézmény, amelyik csak korigálja a hibákat, de azokat nem számolja fel, valójában a rosszal való kollaboráció, együttműködés, ami nem nagyon különbözik a rossz képviselésétől. Erre az új világrendben nem lehet jól működő társadalmat építeni, és ezért lesz érvényes az a tétel, hogy bár a neoliberalizmusra szükség volt, de ez nem menti fel azokat, akik visszaéltek a hatalommal, és tagadtak minden értékrendi alapot a politikában és a gazdaságban.

A klasszikus ókori örökség részeként Platón és Arisztotelész - a neoliberalizmussal szöges ellentétben - amellet érveltek, hogy az indulatokat az ész és a bölcsesség uralma alá kell rendelni és szigorú hierarchiát kell tartani ész, akarat és vágy között. Az önzés, ami legjobb esetben is a vágy kielégítésére irányuló akarat, ezért nem eredményezhet harmóniát sem az egyénben, sem a társadalomban, mert ellentmond a bölcsesség uralmának. Ettől a nézőponttól már a klasszikus örökség felbomlása után elkezdtek eltérni, de a reneszánsztól kezdve felerősödött az a szemlélet, hogy a rossz indulatok is felhasználhatóak politikai-gazdaságpolitikai célok eléréséhez. Ez az álláspont eklatánssá Machiavelli után vált, az ő nézeteinek elfogadása vagy kritikája végigkísérte a filozófiatörténetet, és ennek részeként a közgazdaság-tudomány történetét is.

A közgazdaság-tudományban az önzésen alapuló gazdaság modelljének megalkotását Bernard Mandeville-hez szokták kapcsolni, és különösen az elmúlt harminc évben erősödött fel a mandeville-i hagyomány felelevenítése. Mandeville A méhek meséje című művében azt a gazdasági intézményrendszert (ma azt mondanánk, hogy makroökonómiai kereteket is) tárgyalta, ami a helytelen indulatok, rossz beidegződések és az ösztönös cselekvés kihasználását teszi lehetővé. Ez a nézet (az önzés, az indulatok felhasználása a gazdasági célok elérése érdekében) nem véletlenül váltott ki nagy felháborodást saját korában, hiszen a gazdaságpolitika lényegének nem ezek megszüntetését, hanem hasznosítását tekintette [Mandeville, 2004].

A Mandeville-lel folytatott vita egyik állomásának is tekinthető Adam Smith munkája, A nemzetek gazdagsága című mű is [Smith, 1959]. Smith nem állt azonos platformon Mandeville-lel, és ezért túlzó leegyszerűsítés az a közgazdasági nézet, amelyik a smith-i önszeretetet azonosította Mandeville önzés fogalmával. Ugyanakkor azt sem lehet állítani, hogy akár Smith, akár a klasszikus politikai gazdaságtan egésze összhangot tudott volna találni az értékrend követése és a hatékony gazdálkodás között. Csak a XX. századi

nyugati egzisztencializmus, illetve az amerikai intézményi közgazdaságtan tudott túllépni ezen a szemléleten, és a pszichológiára, illetve a viselkedési közgazdaságtanra támaszkodva olyan intézményi rendet javasolt, amelyek helyes irányba terelik az indulatokat, a rossz affektusokat. Ez az elem hiányzott a hazai neoliberalizmusból, ami a felzárkózáshoz elengedhetetlen.

Az önzés természetesen csak egy elem a neoliberális gondolkodásból, csak azért tartottuk fontosnak a kiemelését, mert a tanulmány témája, az oktatás és a nevelés fejlesztése szempontjából alapvető jelentőségű. Mindazonáltal elméleti hibái ellenére a neoliberalizmus uralkodni tudott a keleti blokk országainak gazdaságpolitikájában, mert leépítette a régi világrendhez kötődő termelési és fogyasztási mentalitást. Nem tudott hozzájárulni az újhoz, nem tudta segíteni már a harmadik ipari forradalom eredményeinek beépítését sem a gazdaságpolitikába, csak negatív módon vett részt ebben a folyamatban, de hozzájárult a feudálkapitalista hagyomány lerombolásához. A neoliberalizmus meghaladásához ezért arra is szükség van, hogy a harmadik ipari forradalom által megteremtett valódi haladás tudatosuljon.

A harmadik ipari forradalom lehetővé tette az infrastruktúra új szintjének kiépülését és egyúttal a fizikai, szolgai munka kiváltását, ami nélkül a globalizáció elképzelhetetlen lett volna. A két tényező, az infrastruktúra új szintjének kiépülése és a fizikai, szolgai munka kiváltása nem választható el egymástól. A szabadság, amit a technika biztosít, csak akkor valódi szabadság, ha az értékrend alkalmazásának szabadsága, hiszen az új világrend működésének része, hogy minden politikai és gazdasági tevékenység összhangban legyen az egyetemes értékrenddel, az összhang technikai feltétele pedig az infrastruktúra. Ez a tézis igazolható a XX. század egészének technológiai fejlődésével is. Már a második ipari forradalom, amit a vasút és az elektromosság térhódításához kapcsolnak, az infrastruktúrához kötötte a technológiai fejlődés egészét. Ezzel elkezdte meghaladni az elkülönült munkavégzést, a nemzeti, később regionális, majd a XX. századtól a globális szintű termelési folyamat felé tett lépéseket. Ez utóbbiban különösen nagy szerepe volt az olajnak, mert a XX. század első harmadától kezdve az olajellátás globális kérdéssé vált, olyan területeket kapcsolt be a globális munkamegosztásba, mint például a Közel- és a Közép-Kelet vagy Oroszország elmaradottabb részei.

Az infrastruktúra fejlesztésének folyamata vett új lendületet a harmadik ipari forradalom során. A technológiai ugrás kulcsfogalma ezért nem pusztán a számítógép, hanem a számítástechnika használatának kiterjesztése: az ikon, az új, grafikus felhasználói felületek, a szerszámgépek informatikai támogatása (CAD-CAM rendszerek, stb.). Az előbbieket az informatikai tudás nélküli számítógép használatot tették lehetővé, az utóbbiak fokozatosan megszüntették a kézügyesség szerepét a munkadarab elkészítésében és informatikai tudássá konvertálták azt. Hasonló hatása volt a vonalkódnak is,

mert központosította és automatizálta a kereskedő tudását az ügyfeleiről, de ugyanilyen szerepe volt a mobiltelefonnak, a bankkártyának és az internetnek, amik nemcsak felgyorsították a kommunikációt és a tranzakciót, hanem ezek ellenőrzését is lehetővé tették.

Az új technika elfogadtatásában a meghatározó szerepet a multinacionális vállalatok játszották. A vállalatok új termelési eljárásokat, új modelleket vezettek be, és ezek a munkavállalói kört két részre osztották: a digitálisan írástudó és írástudatlan részre. Az előbbi társadalmi csoport jelentős jövedelemnövekedést ért el, ugyanakkor lesüllyedtek a digitális írástudatlanok. Ez a lesüllyedés nemcsak jövedelmi szempontból, hanem a termelési folyamatban való részvétel szempontjából is értendő. A nyugati országokban elsősorban ez utóbbi, a termelési folyamatokból kiszorulás volt a jellemző, míg a volt keleti blokk területén a két hatás egyszerre érvényesült.

A technológiai fordulat másik hajtóereje az outsourcing, azaz a termelés kiszervezése volt, elsősorban a volt keleti blokk országaiba, beleértve Kínát és Délkelet-Ázsiát is. Az outsourcing végső soron a keleti blokk felzárkóztatása első fázisának tekinthető, hiszen a korabeli legfejlettebb technikát adaptálta erre a térségre. Meghaladta ezzel az úgynevezett „quasi-fejlettség” több évtizedes hagyományát, aminek keretében egy „majdnem” olyan fejlett technikát fejlesztettek ki Keleten, mint ami Nyugaton volt [Jánossy, 1969]. Ez a „majdnem” éppen a nyugati értékrend hiányát jelentette, hiszen a keleti blokkban kifejlesztett technológia nem az infrastruktúrára támaszkodott, a jelentős műszaki fejlesztések szigetszerűek, sporadikusak maradtak. Ezt szüntette meg az outsourcing, mert az új technológia bekapcsolódást jelentett a globális infrastruktúrába, amit a „globális értéklánc” fejezett ki a gazdálkodástudományokban [Szalavetz, 2019].

Ugyanakkor ezt a folyamatot, a globalizáció felé haladást az üzleti modellekben és a gazdaságpolitikában is a gép és a munkaerő közötti verseny szemlélete közvetítette. Az a látszat uralkodott, mintha a globalizáció terjedése attól függene, hogy a munkaerő olcsóbb maradhat-e a gépnél, mintha a versenyképesség forrása az alacsony bér és a jóléti szolgáltatások alacsony szintje lenne. Az volt az elfogadott álláspont, hogy a munkaerő oktatására és nevelésére csak a multinacionális vállalatok szempontjainak alárendelten van szükség, és ehhez kell igazítani az oktatási szerkezetet. Ez annyiban nem is volt alaptalan elképzelés, hogy a keleti blokk területén valóban ezen multinacionális vállalatok technológiai fejlesztései közvetítették a nyugati értékrendet, ezzel együtt megszűnt a keleti blokk területén az önálló technológiapolitika és gazdaságpolitika iránti igény – beleértve az oktatáspolitikát és a szakértelmet is.

A neoliberalizmus után

Az átmenet történelmi eseményei

Az OECD 2019. augusztusi jelentése [OECD, 2019] a neokonzervatív-neoliberalis korszak utáni átmeneti időszakban három fordulópontot jelölt meg: a 2001-es válságot, aminek meghatározó eseménye a WTC elleni támadás, valamint az úgynevezett dotcom válság; a 2008-as pénzügyi válságot, amit Nagy Recesszióknak neveznek; végül napjaink világgazdasági átrendeződését, aminek része a vámháború és a világkereskedelem lassulása, illetve a monetáris politika irányváltása. Ezek az események, fordulatok összességében egyrészt mutatják azt, hogy mit hagy maga mögött a világ, másrészt jelzik, hogy a következő középtávú időszaknak milyen jellegzetességei vannak, amikhez – különböző ütemben – felzárkóznak az egyes társadalmak.

A gazdaságpolitikai alkalmazkodás irányát meghatározó átfogó keret a közvetlen áttérés az egypólusú világrendről a globális partnerségre. Már a hidegháború, azaz a kétpólusú világrend lezárulta után jelezték vezető amerikai politológusok [Kaplan, 2019; Zakaria, 2008], hogy hosszú távon nem lehet az unipolaritásra stabilitást alapozni. Nem elsősorban realista okok miatt (nem bírja el Amerika gazdasága a jelentős katonai terheket, pénzügyi egyensúlytalanság fenyegeti, stb.), hanem azért, mert ez a birodalmi szerep felvállalásával fenyeget, és ez nincs összhangban sem az idealizmussal, sem az új világrenddel. Az Egyesült Államoknak következetesen hegemon hatalomnak kell maradnia, ami azt jelenti, hogy lehetőséget kell adnia a felzárkózásra a világ többi része számára. A felzárkózás tartalma azonban nem szűkíthető gazdasági összefüggésre, annak lényege az értékrend önálló alkalmazásának képessége. Az unipolarizmus megszüntetésének az a feltétele, hogy a világhatalom gyakorlásában, azaz a globális kormányzásban csak és kizárólag értékrendi alapon vesznek részt a partnerek.

A 2001-től elkezdődött közvetlen átmenet az értékrendi elkötelezettség megalapozását célozta nemcsak a szűken vett politikai vezetésben, hanem széles társadalmi csoportokban egyaránt. Egyrészt 2001-től a biztonságpolitikai alrendszer átláthatóbbá vált, ami azt is eredményezte, hogy az üzleti környezet nagyobb mértékben adaptálta ezeket a biztonságpolitikai szempontokat. Másrészt a 90-es évek húzóágazata, az információs technikák mellé elkezdett felzárkózni az energetika. Az energetika nemcsak abból a szempontból volt fontos, hogy az információs technika anyagi használatának alapját képezte, hanem abban az értelemben is, hogy biztosítása együttműködőbb, közösségi társadalmat feltételezett. Szemben az információs technikákkal, amelyek még erőteljesebben hordták magukon az individualizmust (miközben szükségképpen jelentős

infrastrukturális háttérrel igényeltek), az energiabiztonság tudatos közösségi erőfeszítések eredményeként valósulhatott csak meg. Az elmozdulás az együttműködőbb, nagyobb mértékben a bizalmon alapuló társadalom felé egyúttal csökkentette a kapitalista, neoliberais propaganda használatát, hiszen a bizalom és az önzés nem fér össze egymással.

A fenti folyamat vett újabb lendületet 2008-tól. A Nagy Recesszió - ahogy az ma már egyértelműen látszik - a neokonzervatív-neoliberais korszak lezárulását jelentette, láthatóbb lett a piac és az állam szembeállításán alapuló nézet érvénytelensége. A szabadság fogalma elkezdett elszakadni a piactól, és harmonikusabban kezdett el illeszkedni a gazdaságpolitikai kommunikációban is a többi értékrendi elemhez. A korszakváltás a gyakorlati gazdaságpolitikai folyamatokban már az egyes válságkezelések során is tetten érhető volt, a 2001-es és a 2008-as válság kezelése a tág értelemben vett állami szerepvállalást erősítette meg. Míg azonban 2001-ben ez monetáris politikai eszközökkel történt, és lényegében elszakadt egymástól az Egyesült Államok és a világ többi része, addig 2008-ban a válságkezelés a világ egészére kiterjedt, és a fiskális és monetáris politikai összhang jegyében történt meg.

Sokan megfogalmazták azt az álláspontot, hogy a 2001-es válságkezelés alapvetően elhibázott volt, csak elodázta a valódi strukturális problémák megoldását, ezért végső soron súlyosbította a 2007-2008-as válságot [Krugman, 2012; Stiglitz, 2010]. Álláspontunk szerint ez nem teljes mértékben állja meg a helyét még akkor sem, ha nem minden szinten ismerték fel a döntéshozók tetteik valódi értelmét. Ma már azonban jobban látszik, hogy 2001-ben a FED az olcsó kamatokkal fenn tudta tartani a magas szintű fogyasztást, és a lakáshitelezéssel egy új középosztályi modellt kezdett létrehozni. A kulturálisan és gazdaságilag is megváltozott középosztály jelentős mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a 2008-as átalakulás ne destabilizálja a társadalmat és a gazdaságot. Ez azt is lehetővé tette, hogy a 2008-as válságkezelés célja egy olyan középosztály megteremtése legyen a világ egészén, amelyik semmilyen módon nem kötődik a neoliberalis szemlélethez, meg tudja haladni a populizmust és a szélsőséges elemeket. [Phelps, 2013] A szemléletváltás első lépései történtek meg 2008-ban monetáris és fiskális politikai eszközökkel.

Kétségtelen, hogy a 2008-as válságkezeléshez nem kapcsolódott jelentős strukturális gazdaságpolitikai elmozdulás, ami a válság újra-kialakulásának veszélyét hosszú távon megszüntette volna. Ez azonban nem róható fel a döntéshozóknak, hiszen első lépésként tudatosítani kellett a társadalom széles csoportjaiban a neoliberalis szemlélet tarthatatlanságát, a hosszú távú gondolkodás elkerülhetetlenségét, a tervezés iránti igényt globális, regionális és nemzeti keretek között egyaránt. Csak erre a megváltozott szemléletre támaszkodva lehetett struktúrapolitikai reformokat kezdeményezni, ezek

bevezetésének első lépéseit látjuk napjainkban. 2008-ban az a fiskális és a monetáris politika közötti összhang kialakítására volt csak lehetőség. Ez már önmagában is jelzi az elmozdulást, hiszen a fiskális politika óhatatlanul intézményi változást is jelent, a költségvetési kiadások növelése meghatározott intézményi ösztönzők megteremtését is jelenti. Ez fejlődik tovább napjainkban az ösztönzés iránya körüli világos és egyértelmű viták megjelenésével. Ezt ma egy új szabályozási hullámként is le szokták írni, és a közgazdaság-tudományban ezért is vetődik fel a szabályozás hatékonyságának és eredményességének kérdése [Jones, 2019].

A strukturális reformok és a kapitalizmus-fogalom

A szabályozási kérdések és a strukturális politikák körüli eszmecsere egyik - nem is a leglényegtebb - összefüggése a kapitalizmus fogalma. Ezért kíséri több vita ezt az átalakulást, és talán ezért is tart hosszabb ideig. Szemben ugyanis azzal az állásponttal, amelyik az átalakulás lényegét a kapitalizmus újratervezésében látja [Jacobs-Mazzucato, 2016], álláspontunk szerint a fő kérdés a kapitalizmus fogalmának meghaladása és a következő kommunikáció a jogállami normák érvényesítéséről. A kapitalizmus ugyanis definíció szerint a tőke uralmát jelenti, olyan társadalmi berendezkedést, aminek inherens része az elidegenedés és a kizsákmányolás. Ebből fakadóan a kapitalizmus megszünteti a bizalmat, felszámolja az együttműködést a különböző társadalmi csoportok között, hiszen az együttműködés célja nem lehet más, mint az egyén saját jólétének maximalizálása és nem a társadalomé, a „magánjó” és nem a közjó. A kapitalizmusban ezért elkerülhetetlen az osztálykülönbség megjelenése, és ebből fakadóan az osztályharc is. Ez a kapitalizmusra építő kommunikáció magyarázza a gazdaságpolitikai reformok iránti bizalom alacsony szintjét, ami a fejlődés egyik legfőbb hátráltató tényezője, hiszen bizalom nélkül nincs lehetőség a reformok végigvitelére. Ezt a problémát foglalta össze Wolfgang Streeck azzal, hogy a kapitalista demokrácia oximoron, hiszen a kapitalizmus nem lehet demokratikus [Streeck, 2016].

A demokrácia lényege ugyanis az állampolgárok együttműködése, amibe beleértendő, hogy minden állampolgárt megilletnek az egyetemes emberi jogok és ezek érvényesítésére, nem pedig megkérdőjelezésére vonatkozóan van demokrácia. A kapitalizmus azonban nem állampolgárt ismer, hanem tőkést és munkást, a kapitalista demokrácia ezért hol kapitalista, hol demokratikus. Streeck érvelésével csak azon a ponton vitatkozunk, hogy a XX. századot, akár annak utolsó harmadát is le lehet-e írni a kapitalista demokrácia fogalmával. Amellett érvelünk, hogy a XX. század, mint kapitalizmus csak neoliberális látszat, és nem fejezi ki a valóságos gazdaságpolitikai irányt.

A XX. század lényegét az Egyesült Államokban 1933-ban útjára indított

New Deal fejezi ki legpontosabban. A Franklin Delano Roosevelttel által megfogalmazott négy szabadság - a szólásszabadság, a vallásszabadság, a félelemtől való szabadság és a nyomortól való szabadság - elve egyértelműen elválasztotta egymástól a jogállamot és a kapitalizmust, és az amerikai modellt a jogállamhoz kötötte. Ennek elvi kereteit Roosevelttel következetesen képviselte is, és a későbbi amerikai politikai és gazdaságpolitikai döntéshozatal ettől nem is tért el. Ezt foglalják össze az idealizmus fogalmában. A XX. század geopolitikai szerkezete, a hidegháború miatt azonban nem volt lehetőség a kapitalizmus fogalmának tételes bírálatára, és ez eredményezte a neoliberalizmus térnyerését, valamint azt a fogalmi zűrzavart, amit napjainkban tapasztalunk.

Az új világrendhez illeszkedő fogalmi rend szükséges ahhoz, hogy az egyetemes emberi jogok vagy az egyetemes értékrend, a biztonság, szabadság, demokrácia és jólét érvényesítéséhez szükséges intézkedések iránti bizalmat meg lehessen teremteni, és egyértelműen lehessen közvetíteni széles társadalmi csoportok felé a jogállamiság normáit. Azt, hogy pontosan mi az a tevékenység, cselekvés, termelés és fogyasztás, ami összhangban van az értékrenddel és az állampolgári léttel, illetve mi az, ami ellentmond neki. Az önzés és az erő hangsúlyozásán alapuló neoliberális kommunikáció ellentmondásossága nem segítette a technikai és gazdasági fejlődés tudatosítását, mert nem ezeket a normákat mondta ki. Streeck helyesen állapította meg, hogy az elmúlt harminc év egyik fő szerkezeti eleme az volt, hogy széles társadalmi csoportok a kapitalizmus perspektíváját fogadták el. 2008 után ez kezdett el kiegészülni egy munkásmozgalmi perspektívával, amit Streeck „postmodern light”-nak nevezett. A divergáló társadalmi perspektívák azonban a társadalom széteséséhez vezetnek, ezért megkerülhetetlen, hogy az értékrend alkalmazásának része legyen az értékrendről való beszéd is - ez a tudásalapú társadalom. Ehhez szükség van a tőkés és a munkás perspektívájának meghaladására, ami a kapitalizmus-szocializmus dichotómiájának meghaladása is.

A Streeck által „postmodern light”-nak nevezett korszak magában foglalja a szocialista, munkásmozgalmi, osztályharcos hagyományt is. Arra a kérdésre kell ezáltal választ találni, hogy a XXI. század sem írható-e le másként, mint szocializmus-kapitalizmus ellentétéként, vagy van olyan politikai gazdaságtani szerkezet, amiben meghaladható a tőke és munka ellentéte. Amellett érvelünk, hogy a jogállam és a globalizáció túl van ezen az ellentéten, de ehhez szükség van a munkásmozgalmi hagyomány, benne a marxi és a marxista szemlélet alkalmazására a XXI. századra. Teljesen hibás az a nézőpont, amelyik a marxi hagyományt egyszerűen el akarta felejteni, mert ezzel megfosztotta a perspektívától a felzárkózó társadalmi csoportokat, továbbá azért is, mert az osztályharc fogalmának annyiban van létjogosultsága, hogy az a bűn és a bűn elleni küzdelem egyik

lehetséges formája. A marxista hiba nem az volt, hogy az elidegenedés és a kizsákmányolás ellen következetesen harcolt, hanem abban, hogy a - hegeli terminussal élve - szubjektív dialektikát és az abszolút szellemet nem eléggé emelte be elméletébe. Ez a XX. századi Nyugaton jobban sikerült, viszont az kétségtelen, hogy ott pedig a formációelméleti fogalmak, a kapitalizmus, szocializmus, jogállam terminusai váltak elmosódottabbakká. Most azonban lehetőség van arra, hogy a Nyugat eredményei közé modernizálva be lehessen illeszteni a munkásmozgalmi hagyományt, és ez teszi lehetővé a korábban divergáló perspektívák konvergenciáját.

A tudásalapú társadalom és a tanulás hierarchiája

A konvergencia formája a tanulás és a tudás, ezért a tudásalapú gazdaság a következő középtávú korszak jövőképe. Mivel a tudás hierarchikus jellegű, ezért biztosítja a társadalom stabilitását és mobilitását egyszerre. A tudásalapú gazdasággal lehet meghaladni a jóléti állam és a neoliberalizmus modelljét egyszerre. A jóléti állam túlzott paternalizmusával szemben a neoliberalizmus az állampolgárok túlzott szabadságát állította, és most a szélsőségektől mentes értékrendi alkalmazásra van szükség. Ebből a szempontból lehet használni az újratervezés kifejezést, ami a jogállami elvek következetes alkalmazása.

A teljesítményre és a tanulásra való ösztönzés sokféle formát ölt. Egyik eleme a megfelelő jövedelem, a képességek kibontakoztatásához szükséges feltételek biztosítása. Az elmúlt tíz év egyik fontos gazdaságpolitikai törekvése volt a jövedelemegyenlőtlenség kezelése, és ennek részeként annak a tisztázása, hogy a munkajövedelmek mennyiben maradtak el a termelékenység növekedésétől [Jacobs - Mazzucato, 2018:19]. Hozzá kell azonban tenni, hogy ez a közelítés nem teljesen pontos, hiszen a jövedelem forrása erőteljesebben diverzifikálódott az elmúlt időszakban. Egyre nagyobb szerepet játszanak benne a különböző juttatások, amelyek közvetlenül a teljesítményelvhez kötődnek, és ezért egyénhez kötöttek. Az úgynevezett *personnel economics*, a közgazdaságtan egyik legújabb irányzata ezért kutatja azt, hogy az egyéni teljesítményt és a megújulást milyen eszközökkel lehet elérni. Ez a törekvés még a jóléti állam időszakához képest is formaváltozás, mert a juttatások formája és mértéke egyre inkább szigorúan alárendelt a teljesítményelvnek. Ez azt a neoliberais szabadságelvet haladja meg, amelyik szabadságon a teljesítmény nélküliséget is értette, és a bértárgyalásokat az erő kérdésének tekintette. Ez nem állja meg a helyét, a teljesítmény munkaadó és munkavállaló közös érdeke, és nem a rabszolgamunka fokozása, hanem az értékrend alkalmazása a termelésben és a fogyasztásban.

A tanulásra ösztönzés és a gazdaság tanuló jellege határozza meg a közgazdaság-tudomány egységét és sokszínűségét napjainkban.

Erre reflektált írásában Jacobs és Mazzucato: „Ellentétben az ortodox közgazdászok állításával, amely szerint a közgazdasági törvények olyanok, mint a mechanika törvényei, egy van belőlük, amely mindenütt működik, valójában sokféle piaci viselkedés és sokféle kapitalizmus van.” [Jacobs-Mazzucato, 2018:39] Álláspontunk szerint a közgazdaság-tudomány csak akkor képes tudományként működni, ha egységes elveket tud meghatározni, saját szakterületére vonatkozóan egységes törvényt vagy törvényeket tud kimondani. Ha ilyet nem tud, akkor nem egy, hanem több tudomány keveredik egy tudományban. Emiatt mi amellet érvelünk, hogy egy törvényre van szükség a közgazdaság-tudományban is, akárcsak a többi tudományban. Az egy következő kérdés, hogy ez a törvény a mechanikán alapszik-e vagy sem.

A mechanikai szemléletet elsősorban a klasszikus politikai gazdaságtanban tekintették érvényesnek, de a mechanika jellemzően az objektív dialektika vagy az objektív szellem működését mutatja be, azt a folyamatot, ahogy a gazdasági szereplők akaratától függetlenül érvényesülnek az összefüggések. Hozzá kell azonban tenni, hogy a mechanika magasabb szint az anyagi-tárgyi meghatározottsághoz képest. Az a klasszikus politikai gazdaságtani álláspont, ami szerint a gazdasági folyamatok anyagi-tárgyi jellege a döntő azt feltételezte, hogy a munkavállaló, a munkás szűken vett anyagi helyzete, éhsége vagy kiszolgáltatottsága határozza meg teljesítményét. Ehhez a szemlélethez képest a mechanika emelkedettebb, mert az egyes termelő a mechanizmus részévé válik, ami egy magasabb szint tudatosítása. Smith klasszikus példájában a kisas képes átlátni a gép működését, és ezt a működést egy apró eszközzel tudja tökéletesíteni. Ez már nem az anyagi meghatározottság, hanem a mechanizmus alkotó alkalmazása. Bár Smith azt írja, hogy ezzel a kisas henyélhet egész nap, a gazdálkodástudományi szakirodalom és a gazdaságtörténet is azt írja le, hogy nem ez történt. Olyan új motivációs eszközöket találtak ki, ami díjazta a mechanizmusba történő bekapcsolódást. Ez különösen a XX. század elején vált jellemzővé, a taylorista munkaszervezés formájában, hiszen annak lényege, hogy a jól szervezett mechanizmus tudatosítja az értékrendet.

A taylorizmus a XX. század elejének gazdálkodási, üzemszervezési módszere, és ettől kezdve a közgazdaság-tudományban is előtérbe került a termelők és a fogyasztók motivációjának alakítása, ösztönzésük a magasabb termelékenységre és helyesebb életmódra. Ennek első eleme a mechanika, de az értékrendi irányítás tudatosításához ez már nem elég. Az kétségtelen, hogy az ösztönzők, a motiválások nem adtak ki egy teljes rendszert a közgazdaság-tudományban, de ennek oka nem az, hogy erre módszertanilag alkalmatlanok, hanem az, hogy meghaladták a kapitalizmus fogalmát, amit azonban fenn kellett tartani a hidegháború csapdája miatt. Ez az elméleti ellentmondás az, ami mára már vállalhatatlan lett.

Az ösztönzés gyakorlati iránya az új technológia elfogadtatása volt a XX. század egészében, de a negyedik ipari forradalom kiteljesedéséhez, a tudásalapú társadalom megteremtéséhez már nem elég a kapitalizmus horizontja. Amikor Mazzucato és társai azt állapítják meg, hogy az innovációnak nem csupán üteme, de iránya is van [Mazzucato, 2018:40], akkor ez a megállapítás azzal a kiegészítéssel fogadható el, hogy mindig is volt iránya, csak erről nem volt világos és egyértelmű kommunikáció. Az innováció, a technológiai fejlődés iránya napjainkban az új világrend megteremtése és a globalizáció képviselte értékrend érvényesítése, nem pedig a kapitalizmus egy újabb fejlődési iránya. A váltás a környezetvédelem és klímaváltozás szempontjából is különösen élesen látszik. A környezetvédelem kapcsán Dimitri Zenghelis jegyezte meg. „Nem túlzás azt mondani, hogy a kapitalizmus a szén-dioxidra épült.” [Jacobs - Mazzucato, 2018:294.] A szén-dioxid kibocsátás, egyáltalán a szén alapú gazdaság a növekedésen és a kiterjesztésen alapul, azon a felfogáson, hogy a jólét növelése a fejlődés mércéje. Ez a nézőpont vált vitatottá a klímaváltozás kapcsán, és megerősödött az a nézet, hogy a fenntarthatóság érdekében hosszú távú tervezésre van szükség, a tervezés tárgya pedig a társadalom és a természet közötti harmónia fenntartása. Ez visszavezet ahhoz, hogy a harmónia nem alapulhat pusztán a mechanikán. A mechanika az erők egyensúlya, azaz válságok révén lehet a stabilitást fenntartani. Ezzel szemben a „zöld” fejlesztéspolitika arra irányul, hogy a belátás és a tudatos alkalmazkodás segítségével elkerüljék, megelőzzék a válságot. A technikai fejlődés ehhez ad segítséget azzal, hogy az egyéni döntések különböző időtávú hatásait tudatosítja.

A tervezés felveti a természet és a társadalom viszonyának problémáját is. Csak akkor képzelhető el technikai fejlődés, ha összhangba hozható a természet és a társadalmi fejlődés. Hiszen ha a természet ellenség, amit le kell győzni az emberiség fejlődése érdekében, ahogy ezt a felvilágosodás állította, akkor az emberiség túlélésének feltétele a természet kizsákmányolása. A természet és a társadalom viszonyában az összhang – álláspontunk szerint – lehetséges, és mindig is lehetséges volt, ezt az összhangot a kultúra jeleníti meg. Ahogy Márkus György írja: „a kultúra norma és a fejlődés irányai: meglegelni a természetet a kultúrában vagy a kultúrát a természetben” [Márkus, 2017:782.]. Ha nem is teljesen azonos a két közelítés, azaz a természet a kultúrában és fordítva, de arra jó példák, hogy az értékrend érvényesítésének része a természet szemlélete és a természet maga is társadalomalakító tényező.

Sok példát lehetne hozni erre, kezdve az ökológiai szemlélettől a mezőgazdaságig, vagy a hulladékgazdálkodásig. Mindegyik azt támasztja alá, hogy a hagyományos, a természet kizsákmányolásán és az anyagi gazdagság kiterjesztésén alapuló társadalmi-gazdasági modell érvényét veszítette. Ennek helyét veszi át a kultúra kiterjesztésének programja, amit Márkus az objektivitás, újítás, dematerializáció és autonómia fogalmaiban foglalt össze.

Az objektivitás végső soron az értékrend objektivitását jelenti. Az újítás az alkalmazás állandó szükségességét. A dematerializáció a szolgáltatás jellegét, a tudás átadását. A termék lényegévé az értékrend, az ismeretek és a tudás közvetítése válik. Az autonómia az ehhez szükséges szabadságelemet jeleníti meg. A kultúra, tudás így válik gazdasággá, a kultúra maga a gazdaság, nem különül el egymástól a két szféra.

A szakmák jövője és a vállalatok szerepe

A jelenlegi közgazdasági és gazdaságpolitikai viták egyik sarkalatos kérdése, hogy a negyedik ipari forradalom milyen mértékben fogja növelni a munkanélküliséget, és mi az az üzleti modell, amelyik hosszú távon sikeresé tud válni az új technológia alkalmazásában. Álláspontunk szerint a tudásalapú gazdaságnak az a meghatározó sajátossága, hogy minden tudás beépíthető az új technológiai környezetbe, minden szakértelem modernizálható. A gazdálkodói-termelési szervezet célja ezért kettős lesz: az új technológia elterjesztése és egy tanuló környezet létrehozása a munkavállaló, támogatás a termelő ember céljainak eléréséhez.

A vállalati neoliberalizmus

A negyedik ipari forradalom és a tudásalapú gazdaság alkalmazása a vállalati szférára a neoliberális vállalat és a vállalati neoliberalizmus meghaladását is jelenti. A kettő nem teljesen azonos. A neoliberális vállalati modell a dzsentri hagyományt, a cseléd-kapitalizmust jelenti, míg a vállalati neoliberalizmus azt a korszakot, amikor a vállalat, jellemzően a multinacionális vállalat állami funkciókat vett át. A nagyvállalatok, multinacionális vállalatok természetesen profitszempontjaikat követték, de ez a törekvés nem zárja ki az állami funkciók ellátását, az értékrendi stabilitás védelmét. Az az állítás igaz, hogy a fejlődésnek része a nyereség elérése, de az már nem, hogy magát a fejlődés a profitérdek generálja. A profit a fejlődésben való részvétel díja, nem a tőke, hanem a globalizáció vezeti a technikai fejlődést.

A profit és a globalizáció közötti különbséget, a neoliberális hagyomány egy meghatározott aspektusát foglalta össze Colin Crouch a vállalati neoliberalizmus fogalmában. Crouch a vállalati neoliberalizmust úgy határozta meg, „amelyben a legfontosabb ágazatokat kisszámú nagyvállalat uralja” [Crouch, 2018:265.]. A vállalati neoliberalizmus az a korszak, amikor pusztán a vállalat profitmaximalizálási céljai miatt vezették be az új technológiákat, azaz a multinacionális vállalatok a költséghatékonyságra való tekintettel valósították meg az elmaradott térségek felzárkóztatását.

A felzárkóztatás része volt a rossz, alacsony színvonalú provinciális termelési modellek leépítése. A vállalati neoliberalizmus a lokális piacokat globálissá

tette, megszüntette vagy jelentős modernizációra kényszerítette a helyi nagyvállalatokat, akik persze csak helyi viszonylatban voltak nagyok. Ezt a folyamatot a mi térségünkben a privatizáció kategóriájában foglalták össze, de ugyanez játszódott le a világ minden országában. Ez nemcsak a vállalatokat, hanem a vállalatokhoz igazodó további alrendszereket is érintette: az oktatást, az egészségügyet, a szociális ellátórendszer egy részét, mindent, aminek az volt a funkciója, hogy segítse, kiszolgálja a termelési folyamatot. Homogenizálta a szakmákat, leegyszerűsítette a termelési tevékenységet, és felszámolta, illetve jelentősen szűkítette a középvezetői - a korábbi művezetői - tevékenységet.

A munkafolyamat egyszerűsödése, a bonyolultabb tevékenységek felsőbb vezetői szintekre való átkerülése lehetővé tette, hogy a vállalatok, különösen a multinacionális vállalatok maguk vegyék át az oktatási funkciót. Ez jelentős mértékben kiüresítette a szakoktatást, és egy általános műveltség átadásának terepévé tette a középiskolát. Ez a folyamat különösen élesen jelentkezett a mi térségünkben: a kétpólusú világ, a hidegháború szerkezete miatt ebben a térségben egy a Nyugatéval többé-kevésbé párhuzamos technológia alakult ki, és ezt a technológiát teljesen vagy nagyon jelentős mértékben le kellett építeni az egységes értékrenden alapuló fejlődés érdekében. Így a keleti blokk technológiájához kötődő szaktudásnak szintén le kellett értékelődnie. Ez a folyamat szükségszerű és helyes volt, összhangban volt a globalizáció egészével, hiszen a keleti blokk technológiája nem a fejlett infrastruktúrán alapult, hanem az elkülönült szaktudás, szerszámgyártás hagyományán. Nem az együttműködés és a bizalom kultúráját közvetítette, hanem az egyéni megoldásokra ösztönzött, és ez ellentétes volt az együttműködésen, közös értékrend alapuló globalizáció lényegével. Ugyanakkor ez egy fájdalmas folyamat is volt, amelyben a szakértelem mellett elveszett a munkához szükséges nevelési elem is. A dráma, ami az oktatásban, és különösen a szakoktatásban kibontakozott az volt, hogy a globalizációhoz jobban illeszkedő nevelési rend érdekében fel kellett számolni a régi oktatási kereteket. Az átmeneti korszak sajátossága volt, hogy az iskola nem nevelt, nem oktatott, a szaktudáshoz köthető értékeket nem tudta átadni. Ezt a funkciót a vállalat, jellemzően a multinacionális vállalat vette át. Szükségképpen és elkerülhetetlenül ez a vállalati kör nem tudta foglalkoztatni a teljes munkaerő állományt, és a leszakadó hazai nagy- kis- és középvállalatok - különösen a 90-es években - a cselédkapitalizmusra emlékeztető munkaszervezeti formákat használtak, amelyek nem segítették a felzárkózást, legfeljebb a vegetálásra voltak elegendők. A gyakran hangsúlyozott enklávé jelleg ezért a korszerű termelési kultúra szigetszerűségét jelenti. A vállalati neoliberalizmus ezért szükségképpen együtt járt a neoliberalis vállalati modellel, a vállalati neoliberalizmus felszámolása azt jelenti, hogy a multinacionális vállalat közvetlenül érdekelt lesz a legkorszerűbb technológia és menedzsment eljárások átadásában és kiterjesztésében a belföldi vállalatok számára.

A multinacionális vállalatok enklávé jellege, és ezzel a vállalati neoliberalizmus kezdett el megszűnni a 2000-es években, és válik láthatóbbá napjainkban. A vállalati neoliberalizmust egyrészt lezárja a Vállalati Társadalmi Felelősségvállalás programja, a CSR, másrészt a törekvés a helyi fogyasztók (és nem csak az elit) igényeinek kielégítésére. Ennek része a termékfejlesztés és a marketing decentralizálása a vállalati gyakorlatban, a Big Data, ami azt is jelenti, hogy személyre szabott szolgáltatásokat tud nyújtani minden cég, az üzleti közösség (business community) felépítése (vagy visszaépítése) a felzárkózó és a fejlett országokban is. Ez utóbbinak része a visszaszervezés, a multinacionális vállalatok új telephely-politikája, az a törekvés a politikai és az üzleti vezetők részéről, hogy a vállalat, a multinacionális vállalat is érdekelt legyen egy adott térség fejlesztésében. Része a vállalati neoliberalizmus megszűnésének az is, hogy a felzárkózó országokban a vállalatok tájékozódását, a gazdaságpolitikai vezetéshez kapcsolódását segítő intézmények felépüljenek vagy megerősödjenek (kamarák, klubok stb.). Nagyon fontos eleme ennek a korrupció elleni harc, hiszen a korrupció rombolja a teljesítményelvet, megszünteti a piacba vetett bizalmat, a politikai hatalmat gazdaságira cseréli. A multinacionális vállalatok belső szervezeti törekvése ennek felszámolására (az úgynevezett compliance vagy az integráltság) a „jó állam”-ban való vállalati részvétel egyik formája.

Ezek a változások nem szüntetik meg sem a profitmotívumot, sem a multinacionális vállalatokat. Naivitásnak tartjuk azt az elképzelést, hogy vissza lehet térni a kisvállalatok világához nagyvállalatok nélkül. A nagyvállalatok mindig is részei voltak az új technológia közvetítésének, ezt a szerepet nem lehet elvenni tőlük. A különbség abban áll, hogy a multinacionális vállalatok erőteljesebben vesznek részt a helyi társadalom felzárkóztatásában, nagyobb mértékben kapcsolódnak be a helyi gazdaságpolitikába, beleértve az állami szakoktatást is.

A szakma fogalma

Az új fejlődési irányt a szakmák megújulásának is lehet nevezni. A szakmák szerepe körüli vita a technológiai forradalommal szoros kapcsolatban áll. Az egyik legfontosabb közgazdasági probléma napjainkban az a kérdés, hogy a negyedik ipari forradalom ugyanolyan mértékű munkanélküliséggel jár-e együtt majd, mint a harmadik ipari forradalom, és ugyanolyan áldozatokat igényel-e. Erre vonatkozóan már most bőséges szakirodalom áll rendelkezésre, amelyek 15%-tól 70%-ig prognosztizálják a megszűnő munkahelyek arányát a gazdaságban [Szalavetz, 2019]. Ahogy ezt Szalavetz is megjegyzi, a számítások terjedelme némi kétséget támaszt a számítások megalapozottsága tekintetében.

Abból, hogy a globalizáció jelenlegi szakasza a tudásalapú gazdaság fogalmával írható le az következők, hogy a szakmák jelentős többsége képes lesz a megújulásra, és az a szaktudás, amivel a munkavállalók rendelkeznek, be tud épülni a következő technológiai korszakba. Várhatóan nem fog bekövetkezni tömeges munkanélküliség, hanem a társadalom széles csoportjai alapvetően alkalmazkodni fognak az új követelményekhez, beleértve a digitalizációt, az automatizációt és a mesterséges intelligenciát. Ez nem azt jelenti, hogy a szakmák merev hierarchiája, ami jellemző volt a középkorra vagy az ókorra, visszaépül. Nem a termelés érdekében fogják szervezni a fogyasztást, hanem a közjóból vezethetők le az ágazati arányok. Az arányok tervezése és érvényesítése során azonban nagyobb harmónia tud érvényesülni, mint a harmadik ipari forradalom korszakában. Hozzá kell tenni, hogy ebben az átalakulásban nagyobb mértékben fognak támaszkodni az egyes szakmák éthoszára, oktatási és nevelési kapacitására.

Susskind és Susskind [Susskind, 2018] az alábbi módon határozta meg a szakma fogalmát: „Elsősorban és mindenekelőtt a szakemberek olyan tudással rendelkeznek, amilyennel a laikusok nem. ... A szakma második jellemzője, hogy minősítéshez kötött. ... A harmadik jellemző a tevékenység szabályozottsága, ami kétféleképpen valósulhat meg. ... A szakemberek engedéllyel rendelkeznek bizonyos munkák elvégzésére. Ezt az effektív monopóliumot az állam biztosítja, és általában a közösség tagjainak védelmére való hivatkozással igazolják. ... a szakmák szabályozásának második aspektusa: meg kell felelniük meghatározott viselkedési normáknak és etikai kódexeknek. ... A szakmák utolsó jellemzője az, hogy képviselőiről sokan azt gondolják, egy közös értékrend köti össze őket, mely bármilyen, rájuk vonatkozó rendelkezés felett áll.” [Susskind-Susskind, 2018:37-40] Majd Susskind idézi Freidson-t: „Az igények, értékek és eszmék azok, amik értelmet adnak a professzionalizmusnak” [idézi Susskind, 2018:40].

A szakma az értékrend érvényesítése a tudás meghatározott területén, és ez maga a tudásalapú gazdaság. A tudásalapú gazdaság ebben különbözik az információs társadalomtól. Az információs társadalom időszakában a húzóágazat az információk összegyűjtése volt, ez biztosította a vezető szerepet. Ma már ez nem igaz, az értékrend helyes alkalmazása a tudás lényege, amihez adatokra természetesen szükség van, de az adatok csak az értékrend által közvetített normákkal együtt érvényesek. Ezt a tudáshalmazt lehet hierarchiába szervezni, rendszerezni, és ennek gyakorlati-gazdasági megvalósulása a munkamegosztás, aminek elemi egysége a szakma vagy a tudomány. Susskind meghatározását ezzel lehet kiegészíteni, hiszen a szakma lényege nemcsak az, hogy a laikusok nem értenek hozzá, hanem az is, hogy része a tudományok rendszerének, és ennek alárendelten működik. Kétségtelen, hogy Arisztotelész óta különbséget tesznek a mesterségbeli tudás, a gyakorlati tudás és az elméleti tudás között. Az elméleti tudást az

önmagában vett tudásért műveljük, és három részre bontható: a matematikai, a természeti és a teológiai tudásra. A gyakorlati tudást a cselekvésért végezzük. A mesterségbeli tudás értelme valamely tárgynak, külső dolognak a létrehozása. Ez a különbségtétel hierarchia, de átjárható hierarchia, ahogy azt Arisztotelész elődje, Platón világosabban is fejezte ki. „Ha tehát az erény a lélekben meglevő valami, és szükségképpen hasznos, eszméletnek (phronészisz) kell lennie, mivel az összes lelki dolgok önmagukban se nem hasznosak, se nem ártalmasak, hanem aszerint, hogy eszmélettel (phronészisz) társulnak-e vagy esztelenséggel, válnak károsná, illetve hasznossá. E szerint az el-gondolás szerint tehát az erénynek, minthogy hasznos, eszméletnek (phronészisz) kell lennie.,, [Platón: Menón 87 e – 88 d]

Ha a tudomány és a józanság (ebben a fordításban az eszmélet) vezeti a tevékenységeket, beleértve a mesterségeket is, akkor hasznosak, és hozzásegítenek az erény gyakorlásához, de ha ez a tudományos vezetés hiányzik, akkor ellentétükbe, az erénytelenségbe fordulnak. Minden egyes szakma lényege a tudományok rendszeréből vezethető le, bár az kétségtelen, hogy az adott szakma a tudomány hierarchiájának különböző szintjein helyezhető el. A hierarchia érvényesült a céhes rendszerben, erőteljesebben is a kelletténél, és ezt a hierarchiát az újkor kezdte el lebontani. Minden technológiai forradalom közelebb hozta egymáshoz a mesterségeket, a gyakorlati szaktudást és a tudományokat, az elméleti tudást, oldotta a merevséget közöttük. Ez a folyamat zárul le a negyedik ipari forradalom időszakában. Az automatizáció eredményeként az elméleti tudás és a mesterség gyakorlása közötti átjárás felerősödik, ami lehetővé teszi és ki is kényszeríti, hogy a szakma fejlődése a tudomány fejlődésének alárendelten menjen végbe. Ezzel megszűnik annak lehetősége, hogy a szakma provinciálissá váljon, hiszen a provincializmus forrása, hogy a fizikai-gyakorlati munka, a rutin vezeti a szakmát, és nem fordítva, nem a legmagasabb rendű tudás érdekében dolgoznak a szakemberek. Susskind idéz is ezzel kapcsolatban egy olasz közmondást, amit Voltaire elevenített fel: figyeljünk arra, hogy a legjobbak ne váljanak a jók ellenségeivé. A jókat, azaz az értékrend szellemében élőket segítik az egyes szakmák képviselői, és így maguk is jóvá válnak. A szakma csak az értékrenddel összhangban működhet, azzal ellentétesen nem.

A minősítés, ami a szakmák második jellemzője, az úgynevezett releváns tudás, a továbbélő szakismeretek a társadalmi-gazdasági fejlődésnek alárendelten határozódnak meg, és ennek a szaktudásnak és az elméleti tudásnak az összhangját is biztosítja a tudásalapú gazdaság. A harmadik jellemző, a szabályozás szervezeti módja éppen a fenti összhang miatt valósulhat meg harmonikusabban a korábbi technológiai korszakokhoz képest. A szervezeti forma a szakma, a szakmai közösség, ami az adott tudásterület alkalmazkodását segíti, a részvételt a társadalmi-gazdasági

folyamatokban, az értékrend alkalmazásában. A szakmai szervezet a közös gondolkodás intézménye, és ehhez a közös gondolkodáshoz van szükség etikára, szakmai éthoszra. Ez az etika az értékrendnek alárendelt, az értékrend alkalmazása. Az etikai normák nem lehetnek az értékrenddel ellentétesek az új világrendben, ami jelentős fordulat, hiszen minden korábbi korszakra az volt jellemző, hogy a technológiai váltás a korábban elfogadott szakmai normák erodálásával kezdődött. Beengedték a kontárokot, a szakmai jogosítvánnyal nem rendelkezőket olyan területekre, ahol korábban nem gyakorolhatták tudásukat.

A kontárság megítélésének ambivalenciája arra vezethető vissza, hogy nem sikerült egyértelmű álláspontot elfoglalni abban a kérdésben, hogy vajon nem a piacsűkités miatt van-e minőségbiztosítás, nem élnek-e vissza az erkölccsel az értékrend ellenében, illetve hol húzódik a határ a fogyasztó tényleges védelme és egy elavult technika támogatása között. A tudásalapú gazdaság ezt a kérdést tudja lezárni, hiszen a helyesen művelt tudomány el tudja választani a szakértelmet a dilettantizmustól. A tudományos szempont érvényesítése részben technológiai, részben szervezeti kérdés. Technológiai az infrastruktúra érvényesülése szempontjából, hiszen az infrastruktúra maga végzi az egyes szakmák ellenőrzését és irányítását. Az infrastruktúra érvényesíti a közjót, és biztosítja a valódi hierarchiát.

Az infrastruktúrának alárendelten van versenyelmélet, versenyszabályozás, ami segíti az infrastruktúra és mögötte a globális kormányzás szempontjainak tudatosítását. A közgazdaság-tudományban a versenyelmélet ezt közvetíti is, talán annyit lehet hozzátenni, hogy a versenyelmélet és a versenyszabályozás csak úgy lehet érvényes, ha a technológiai platform fogalma kiegészül az infrastruktúra fogalommal. Minden verseny egy bizonyos platformra támaszkodva működik, bár ez a platform lehet az a fizikai tér is, ahová az árusok összegyűlnek. A platform infrastruktúra, és így nemcsak az egyes piaci szereplőket kapcsolja össze, hanem a gazdaságpolitikai irányítást is az egyes gazdálkodókkal. A globalizáció korszakában ez a globális kormányzással való kapcsolattartás technológiai oldala.

Az infrastrukturális jelleget azért is kell hangsúlyozni, mert ez háttérbe szorult a neoliberalizmus korszakában. A neoliberalizmus a versenyt csak annak anarchisztikus módján értelmezte, a hobbes-i modellt, azaz a mindenki harca mindenki ellen tételt látta benne. Nem vette észre a verseny kooperatív jellegét a kompetitív oldal mellett, és ezért csak a győzelemre koncentrált a részvétellel szemben. Márpedig a verseny, akármilyen szerkezetű is legyen (azaz tökéletes verseny, vagy oligopolisztikus), demokratikus intézményi rendet jelenít meg. Ennek a demokratikus jellegnek a tudatosítása a napirenden levő kérdés, és a valódi demokráciának az az egyik feltétele, hogy a szakmai, gyakorlati tudás szorosabban kötődjön az elméleti tudáshoz. Ez a két elem,

az infrastruktúra és a szakmai hozzáértés állandó fejlesztése teszi lehetővé a folyamatos és önkéntes alkalmazkodást a globalizációhoz, a tudásalapú társadalom követelményeihez.

Megbízhatóság és etika

A szakmák belső fejlődése, a szakmai tudás folyamatos korszerűsítése a neoliberalizmus meghaladásának egyik fontos eleme, mert a neoliberalizmus a technológiai fejlődést kizárólag a tőkefunkcióhoz rendelte. A tőkefunkcióból két követelmény fakadt, ami természetesen érvényes marad napjainkban is: az eredményesség és a hatékonyság [Pataki, 2010]. Az eredményesség a társadalmi szükségletre való termelést, a hatékonyság az erőforrások minél alacsonyabb szintű felhasználását jelenti. Ez a közelítés egészül ki napjainkban a reputáció, a megbízhatóság fogalmával.

A megbízhatóság a bizalmat jelenti. „Amikor azt mondjuk, hogy csak a szakemberekben bízunk, akkor a bizalom alatt két dolgot érthetünk – vagy azt, hogy a szakember szavahihető, vagy azt, hogy a szakma megbízható. ... Másképpen fogalmazva, a megbízhatóságon alapuló hírnév nem öncélú, hanem egy hasznos módja annak, hogy jelezze mindenki felé, hogy biztonsággal lehet hozzá fordulni.” [Susskind- Susskind, 2018:333-334.] A megbízhatóság a bizalom intézményeinek működése és működtetése. A megbízhatóság kifejezi az az üzleti világ érdekeltségét az államépítésben és az állampolgári lét fenntartásában, megerősítésében. Ez egyúttal az üzleti közösség átalakulása, a piac új értelmezése is. A neoliberális értelmezésben a piac alapvetően a verseny helyszíne, és a piacsabályozás célja a hatékony, azaz a fogyasztói többletet rövid távon maximalizáló verseny elérése. Ezzel szemben az új piacelmélet nagyobb hangsúlyt helyez a reputáció megszerzésének lehetőségére, az etikus fenntartható működésre, a piaci-ágazati szereplők közös minőségbiztosítására, azaz a hálózatosodás kialakulására [Tirole, 2014]. Ez a piacelméleti fordulat illeszkedik az általános politikai gazdaságtani főirányhoz, hiszen ennek lényege a részvétel megerősítése a gazdaságpolitikai folyamatokban.

Minőségbiztosításra, ágazati szerveződésekre, a megbízhatóság szavatolására volt már példa korábban is. Ami megkülönbözteti a jelenlegi időszakot attól, az a rutinmunkához, a fizikai, szolgai munkához való viszony. Minden korábbi időszakban az ágazati szervezeteknél volt törekvés a rutinmunka konzerválására, mert ebben látták a foglalkoztatás, a biztonság forrását. Az erre való törekvés szűnik meg napjainkban azáltal, hogy a globális kormányzás nem teszi lehetővé a technológiai elmaradottságot már középtávon sem, úgy alakítja a piacok működését, hogy azok mindig befogadják a legújabb technológiai eredményt.

Adam Smith azzal érvelt a céhes rendszer ellen, hogy a céhek képviselői benn ülnek az önkormányzati testületekben, és nem engedik a fejlődést. Ezzel egyet lehet érteni, a verseny szükséges feltétele a magas szintű teljesítménynek, de a verseny célja a közjó biztosítása, és ennek érdekében kell szervezni a piacokat. Az automatizáció és az infrastruktúra fejlődése lehetővé teszi, hogy minden egyes szakma folyamatosan alkalmazkodni tudjon a legújabb technológiai eredményekhez, integrálja a szakismeretekbe a legújabb elméleti eredményeket, elméleti tudást. Ennek az is része, hogy a korábbi tudás be tud épülni a következő technológiai fejlesztésekbe, inspirálja az elméleti tudomány fejlődését. A szakmák ezért nem szűnnek meg, hiszen a szakma nem egy meghatározott szerszám alkalmazása, nem egy bizonyos társadalmi szükséglet egy meghatározott kielégítési módja, hanem tudásanyag, amit a szakma, illetve a tudomány megőriz és továbbfejleszt.

A közös alkalmazkodási folyamat része a szubjektív oldal, azaz az egyes szakmák etikai normáinak érvényesítése és fejlesztése. Nem az etikai normák vezetnek azonban a fejlődést, hanem az értékrendet, a biztonságot, szabadságot, demokráciát és jólétet alkalmazzák a technológiai folyamatban és az egyes szakmai testületek etikájában. Susskind-del értünk egyet: „... ki élvez majd előnyt a régi és az új feladatok elvégzésében – az emberek vagy a gépek? A gazdaság egészét tekintve is a többféle feladatok teljesítésének előnye egyre inkább a gépeket illeti meg az emberekkel szemben. Ez azért van, mert a ma még látszólag nem rutinszerű feladatok később rutinizálhatók lesznek, illetve több nem rutinizálható feladatot is el tudnak majd végezni a gépek. Azonban van egy fontos kivétel: az erkölcsi döntések köre.” [Susskind, 2018:404-405.] Az erkölcsi döntés jelöli ki az automatizáció határát és egyben a szakma kereteit is. Az erkölcsi döntéshez intézményre van szükség, ami a közös gondolkodás feltétele.

A jók közössége, vagy, ahogy Spinoza fogalmaz, az „észközösség” lesz a munkamegosztás szervezeti formája, „... az igazi jó örökre állandó és tökéletes öröm élvezetét nyújtja, s amely közössé teheti önmagát” [idézi Boros, 1997:46.]. „Boldogságomhoz hozzátartozik az az igyekezet is, hogy sokan mások ugyanazt ismerjék meg, amit én, hogy értelmük és akaratuk teljesen egyezzen az én értelmemmel és akaratommal.” [Spinoza, 1956:168.] Ez a közösség, amire Spinoza utal nem pusztán az állam, hanem a szakma vagy a vállalat is lehet. Az a testület, kollégium, amelyik azonos etikai alapra tud kerülni, és a benne termelők egyéni cselekedeteit ez a közös etika határozza meg.

Kultúra, műveltség, tudás

Az etikai döntés, amit a szakmai testület hoz, az értékrenden alapszik, az egyetemes értékrendet alkalmazza saját műveltségi területére. A műveltség a kultúra elsajátításának része, és a szakma egyben szakmai kultúra is. Az értékrend szakszerű alkalmazásához ismerni kell a kultúrát, a kultúra végső soron az értékrend alkalmazásának története. Ezt az összefüggést sokan megállapították a filozófia történetében, itt Condorcet-re utalunk, aki „Az emberi szellem fejlődésének vázlatos története” című munkájában amellelt érvelt, hogy a társadalmi haladás a tudás folyamatos növekedését jelenti [Márkus, 2017:422.]. „... a társadalmak haladása a boldogság és az erény felé és a szellem haladása a felvilágosultság felé igenis mindig együtt jár” [idézi Márkus, 2017:422.]. Ez a haladás a tökéletesedés, aminek az eszköze a tanulás, és a tökéletesedés végtelen, mert aránytalanság van aközött, amit az emberi szellem ismer, és amit megismerni vágyik [Condorcet, 1986:67.].

A tanulási folyamat hozza létre a tudományt, és a tudományos közösség „a földgolyó tudósait egyetlen egyetemes tudós-köztársaságba tömörítő, átfogó közösség” [idézi Márkus, 2017:433.]. A tudós-köztársaság abban különbözik a többi testülettől, hogy működése során csak és kizárólag az értékrendet teszi meg működésének alapelvévé. Nem tesz engedményt más elvnek, és Márkus ezért joggal teszi ezt a demokratikus közösségek paradigmatis modelltjévé. Márkus hozzáteszi ehhez, hogy Condorcet demokrácia felfogása Rousseau és Marat felfogásának kritikája, azaz a tanulatlan tömeg, a csőcselék diktatúrájának elutasítása. Talán annyit lehet ehhez hozzátenni, hogy ez nemcsak elmélettörténeti érdekességgel bír, hanem fontos aktuális üzenete is van a demokrácia-fogalom továbbfejlesztése szempontjából.

Aktualitását az elmúlt harminc év értelmezése teremti meg. A rendszerváltás ideológiai keretének egyik fontos eleme volt a rousseau-i hagyomány [Kis, 2014], ami mérceként szolgált a demokratikus intézmények megtervezése szempontjából. Rousseau demokrácia-modellje végső soron a kispolgári egyenlőségeszményen alapult, ami a kisipari, kézműves munka egyenlőségére támaszkodott. Ez a fizikai munkák egyenlőségén, és nem a szakértelem hierarchiáján nyugodott. Az általános akarat, ami Rousseau köztársaságát vezette nem a tanuláson és a tudáson alapult, hanem pusztán az erény iránti elkötelezettségen, bármit is jelentsen ez. Ezzel szemben Condorcet a tudás fejlesztését állította a középpontba, és ez a hagyomány egy új demokrácia-felfogás alapjául szolgálhat, hiszen a demokrácia a tudás megszerzésének, és nem elutasításának lehetősége. A tanuló társadalom fogalma nemcsak a filozófiában, hanem a közgazdaság-tudományban is megjelent. Joseph Stiglitz és Bruce Greenwald is amellelt érveltek, hogy ez teszi lehetővé a neoliberalizmus meghaladását a közgazdaság-tudományban [Stiglitz-Greenwald, 2014]. Szerintük az inkluzív növekedés feltétele a tanulóhoz

való hozzáférés növelése, és olyan intézményrendszer kialakítása, amelyik a tanulást segíti [Stiglitz-Greenwald, 2014:502.].

A tudás kultúra is, hiszen az együttműködés, a társadalmi rend eszmei megfogalmazása. Csak a neoliberais felfogás választotta szét mereven a tudományt és a művészeteket, az előzőhöz az eszközöket, az utóbbihoz a célokat rendelve [Kis, 2018]. Az automatizáció éppen attól az, ami, mert összekapcsolja az eszközt és a célt, megszűnik az a dichotómia, amit Leonardo úgy foglalt össze, hogy a gondolkodás szabadság, a megvalósítás rabszolgaság. Miután a rutinmunka lehetősége is megszűnik a mesterséges intelligencia és az automatizálás következtében, ezért a gondolkodás egyben megvalósítás is. Ettől még a gondolkodásnak szabályai vannak, „technológiája” van, és ezt tartalmazza a tudomány és a kultúra egésze. Nem értünk egyet Kis Jánossal abban, hogy „a kortárs tudományok többé nem nyújtanak világnézetet és nem is ígérnek ilyesmit, nem próbálnak eligazítani az értelmes élet kérdéseiben” [Kis, 2018:820.]. A modern tudomány világnézetet ad, és éppen napjainkban zajlik az a tudományos ismeretterjesztési fordulat, aminek a keretében az állam működésének részévé válik a tudomány, a maga eszközeivel hozzájárul az állam fennmaradásához. Az persze igaz, hogy a XX. században a tudomány világnézeti szerepe kevésbé volt érzékelhető, aminek oka a hidegháború által okozott elválasztottság volt elmélet és gyakorlat között, de semmi esetre sem maga a tudomány bírálható ezért a korszakért.

A tudomány és a kultúra egységesen lát el nevelő és oktató funkciót is. Ahogy Hegel fogalmaz: a nevelés során „az egyén megszerzi ezt a meglévőt ... és birtokba veszi a maga számára. Ez azonban az általános szellemnek, mint szubsztanciának oldaláról semmi egyéb, minthogy ez megadja magának öntudatát, létrehozza létezését és magára irányuló reflexióját” [Hegel, 1979:22-23.]. Hegel világosan megfogalmazza, hogy a nevelés és oktatás lényege a szellem - azaz mai fogalmainkkal a globalizáció, a közös értékrend, emberiség tudásának közvetítése az egyén számára - működésének megértése és elsajátítása, és ennek révén válik valóban társadalmi egyénné. Hegel is vitatkozott Rousseau-val (és Pestalozzi-val) abban, hogy a gyerek nem „magától” jó és erényes, csak nevelés révén tehető azzá. „A nevelés kemény munka a viselkedés pusztá szubjektivitása ellen, a vágy közvetlensége ellen, valamint az érzés szubjektív hiúsága és a tetszés önkénye ellen.” [Hegel, 1979:187.]

A kultúra elsajátítása egyben a társadalmi egyénné válás, azaz a kultúra a munkamegosztásban való részvétel feltétele. A munkamegosztás pedig szakmák rendszere is, a szakma azonossá válik a szakmai kultúra elsajátításával. A szakma ezért nemcsak etika, hanem az etikából fakadó módszer, azaz tudomány is. Természetesen különbség van a kézügyességet igénylő mesterségbeli tudás és a tudomány művelése között, de a negyedik ipari forradalom keretei között a mobilitás lehetősége nő meg, átjárhatóbbá

válí a mesterség, szaktudás és a tudomány közötti határ. Ezzel egyúttal elejét lehet venni azoknak a vitáknak is, amelyek az általános tárgyak és a szakismeretek közötti határok eltolódásáról szólnak. A szakmai kultúra az egyetemes kultúra része, átadása része az általános nevelési céloknak. A szakismeret nem szűken vett eszközökhöz és gépekhez való igazítás, hanem a szakma történeti fejlődésének tudása és folyamatos bővítése. Annak a társadalmi szükségletnek az ismerete és a szükséglet fejlődésének tudása, amit a szakma elégít ki, és egyúttal a termelési folyamat ismerete is. A szakmai ismeret átadásának kezdete ezért nem jelenti feltétlenül a specializációt és az „elidegenülési folyamat” kezdetét az általános állampolgári léttől, ahogy erre utalni szoktak, és ami valóban jellemző volt a XVIII-XIX. század társadalmi-gazdasági szerkezetére.

A szakmai kultúra nem csak specializáció, a magaskultúra része. Csak a neoliberais szemlélet, illetve a posztmodern filozófia tekintette a magaskultúrát az elit kiváltságának, amit csak egy szűk társadalmi csoport tud élvezni, és ennek megfelelően a tömeg feladatának azt látta, hogy az elit számára lehetővé tegye ezt az élvezetet. Ez a nézőpont tarthatatlan és nem volt igaz a XX. századra sem. Kétségtelen, hogy a XX. század második felének egyik meghatározó filozófiai irányzata, a frankfurti iskola megkülönböztette a magaskultúrát és a tömegkultúrát, de ez a megkülönböztetés nem jelentett elitizmust abban a szélsőséges formában, ahogy az elmúlt harminc évben érzékelhető volt.

Benjamin, Adorno, Marcuse és Habermas voltaképpen azt kutatta, hogy a XX. századi technológia hogyan teszi lehetővé a magaskultúra átadását, hogyan lehet közvetíteni a tömegek felé az értékrendet. Kétségtelen, hogy ebben nem volt következetes, feloldhatatlan ellentéteket látott ott, ahol valójában már lehetőség nyílt egy harmonikus társadalom megteremtésére. Manipulációnak látta azt, ami valójában összhangban volt a világrend fejlődésével, és ez a szemléleti korlát nem tűnt el teljesen ma sem, jelen van a neoliberais hagyományban.

A magaskultúra és a tömegkultúra következetes összekapcsolása az Egyesült Államokban ment végbe a XX. században, ez terjedt ki Nyugat-Európára a II. világháború után és a világ egészére a rendszerváltást követően. Ez a tömegtermelés lényege, amit álláspontunk szerint nem elég piacbővítésként vagy elidegenítésként, kizsákmányolási formaként értelmezni. A frankfurti iskola a XX. századi nyugati tömegtermelésben a kultúra árujellegét hangsúlyozta, és ezt ellentmondásnak tekintette magával a kultúrával. Abban természetesen igazuk volt, hogy az árujelleg és a kultúra ellentmondó fogalmak, de a XX. századi nyugati fejlődés éppen arra példa, hogy összeegyeztethető a három elem: az üzleti modellek, az állam gazdasági szerepvállalása és a magaskultúra.

A tömegtermelés azt jelenti, hogy tömegek termelnek tömegek számára, azaz nem csak az elit kiszolgálása a termelés célja, része a fogyasztói és a termelési kultúra folyamatos emelése, azaz olyan termékek termelése, ami a fogyasztók kultúrájának fejlesztését teszi lehetővé és része a vállalatok felelőssége a társadalmi szükségletek kielégítésében. Ezek együtt rajzolják ki azt az üzleti modellt, ami a XX. századi amerikai és nyugati társadalom és gazdaság szerves része, és ami túl van a klasszikus kapitalizmus modelljén, az elidegenítésen és a kizsákmányoláson. Ez a tömegtermelés nemcsak egy-egy vállalat magatartását határozza meg, hanem minden szakma, valamint a társadalom egészének a fejlődését is irányítja. Ez a szakmai kultúra, ami attól lesz valóban kultúra, hogy átadható, azaz üzleti modellé is formálható.

A tudomány és a kultúra egységéből következik az egyes szakmák oktatási és nevelési programja is. E tekintetben a legfontosabb, hogy a szakmai oktatás egy egész szakmacsoport kérdése, beleértve annak tudományos, felsőoktatási vonatkozásait is. Az oktatási vertikumot újra egységes szervezeti keretben érdemes elgondolni, és ebben az esetben szakítani lehet az elmúlt harminc év azon gyakorlatával, amelyik nagyobb mértékben különítette el az általános ismereteket a szakmákhoz köthető ismeretektől, mint ahogy az indokolt lett volna. Ennek volt gazdasági-ágazati alapja – a multinacionális vállalatok enklávé jellege, de történelmi hagyományok is indokolták a szétválasztást, elkülönülést. Napjainkban azonban ez az enklávé jelleg oldódik, és az egyes iskolatípusokban tanuló diákok ismereteinek országos szintű kiegyenlítése a fő feladat. Ehhez arra van szükség, hogy a szakmák, a szakmai testületek az oktatási folyamatot magukénak érezzék, és a középiskolában szakmai ismeretek tanulását választó diákok ismereteinek szélesítésében, korszerűsítésében, az etikai normák közvetítésében aktív szerepet vállaljanak.

Ebből fakad a másik teendő: a szakmák és az oktatás közötti átmenet harmonizálása. A vállalatoknál folyó munka az oktatási-nevelési folyamat része, azt jobban össze kell kapcsolni az iskolákban folyó munkával. Ez ösztönözheti a vállalatokat arra, hogy nagyobb hangsúlyt fektessenek oktatási és nevelési tevékenységükre, és egyúttal az iskolákat is irányítottabbá tudja tenni, a pedagógusokra háruló terheket enyhíteni tudja. Azért nem magától értetődő ez a javaslat, mert a korábbi évtizedekben (a neoliberais korszakban) a hazai vállalatok jelentős része a hatékonyság forrását abban látta, hogy a munkavállalót kevés szakismerettel rendelkező munkaerőként, azaz tökéletlen gépként kell kezelni. Nem akarta a diákokat, munkavállalókat nevelni, formálni, tudásukat folyamatosan korszerűsíteni, ebből fakadóan nem alakultak ki a szó klasszikus értelmében vett műhelyek, a munkavállalók jöttek-mentek (verzatil munkaerő alakult ki). Ez elkezdett megváltozni a globalizáció jelenlegi korszakában, mert a tudásalapú társadalom, vagy másként a tanuló társadalom egy új vállalati modellt is megjelenít. Az ehhez

való alkalmazkodást segíti a gazdaságpolitika azzal, ha a szakmák belügyévé is teszi az oktatást.

Végül a harmadik terület a felsőoktatás és a szakoktatás közötti kapcsolódás megerősítése. Ebben jelentős előrelépések történtek adminisztratív-szervezeti oldalon, amit azzal is erősíteni lehet, ha a tudomány irányításában nagyobb hangsúlyt kap elmélet és gyakorlat összhangja. A neoliberalizmusra volt csak jellemző, hogy elválasztotta egymástól a gyakorlati és az elméleti tudást, és az elméletet nem tartotta irányadónak a gyakorlatra nézve. Ebből fakadt a gyakorlati sodródás, a stratégia hiánya – bár sokat beszéltek a stratégia szükségességéről. Emiatt a helyes döntés előkészítése nem vált az elmélet normájává, és ez azt eredményezte, hogy a felsőoktatás és a tudományos közösség elszakadt a szakmapolitikai folyamatoktól. Ez nem magyar jelenség, bár kétségtelen, hogy Magyarországon ez erőteljesebben jelentkezett, mint más országokban. Ebből fakadt a terméketlen álvita alap kutatás és alkalmazott kutatás ellentmondásáról, vagy az egyetemek, főiskolák stb. akkreditálási problémáiról. Ahhoz, hogy le lehessen zárni ezeket a vitákat az szükséges, hogy a felsőoktatási intézmények erőteljesebben vegyenek részt a középfokú intézmények szakmai irányításában, átjárás legyen a két intézménytípus között.

Munkaerő-piaci és oktatási helyzetkép Budapesten (2018)

Budapesten él Magyarország népességének 18%-a (mintegy 1750 ezer fő), és a foglalkoztatottaknak is hasonló aránya (19%) található Budapesten. (Minden közölt adat - ahol külön nem említünk mást - forrása a KSH.) A munkanélküliek aránya 2018-ban 3,1% volt, ami az országos átlag (3,7%) alatti, de azért magasabb, mint a nyugati országrészek 2% körüli munkanélküliségi rátája. **Budapesten termelik a GDP 37%-át, azaz a gazdaságban előállított új érték jóval nagyobb arányban keletkezik Budapesten, mint amit pl. a népességszáma alapján tapasztalunk.** A budapesti GDP-arány azért olyan kirívóan magas, mert itt koncentrálódik a közigazgatás, a szolgáltatások jelentős része, ezért az ezekben az ágazatokban megtermelt bruttó hazai termék nagyon jelentős. Ugyanakkor például az ipar kibocsátásának csak 11%-a realizálódik Budapesten.

A kereseti helyzet Budapesten (országos összehasonlításban) kiugróan jó, a **bruttó átlagkereset 2018-ban 446 E Ft volt, ami az országos átlag (405 E Ft) 125%-a.** Budapesten 2018-ban 446 ezer regisztrált gazdasági szervezet volt, az összes magyar regisztrált gazdasági szervezet 23%-a. A kiskereskedelem és vendéglátás hasonló arányban koncentrálódik Budapestre, a 28,3 ezer kiskereskedelmi üzlet az összes magyar üzlet 22%-a, a budapesti 11 ezer vendéglátóhely a magyar vendéglátóhelyek 21%-a. Az idegenforgalom az egyik olyan terület, amely (a Balaton mellett) jelentős mértékben koncentrálódik

Budapesten, a 2018-as Budapesten regisztrált 10348 ezer vendégéjszaka az összes magyar szálláshelyeken töltött vendégéjszaka egyharmada.

A budapesti szakképzés és középfokú oktatás, illetve a felsőoktatás helyzetét, ami témánk szempontjából releváns az alábbi táblázat mutatja be.

Iskolatípus	Feladatellátási helyek		Tanulók	
	száma	aránya az országos szám %-ában	száma	aránya az országos szám %-ában
Szakiskola	27	13	1597	22
Szakközépiskola (volt szakmunkás)	62	12	6976	10
Szaktimnázium (volt szakközépiskola)	138	19	33759	22
Gimnázium	193	22	54464	29
Felsőfokú intézmény	34	53	146390	52

1. táblázat. Budapest jellemző oktatási adatai 2018-ban, és a budapesti adat országos részaránya (%), Forrás: KSH területi statisztika

Látható, hogy a szakközépiskolai (szakmunkás-) képzésben Budapest aránya mind az intézmények száma, mind a tanulók száma alapján alacsony, ugyanakkor a felsőoktatásban a budapesti intézmények dominálnak.

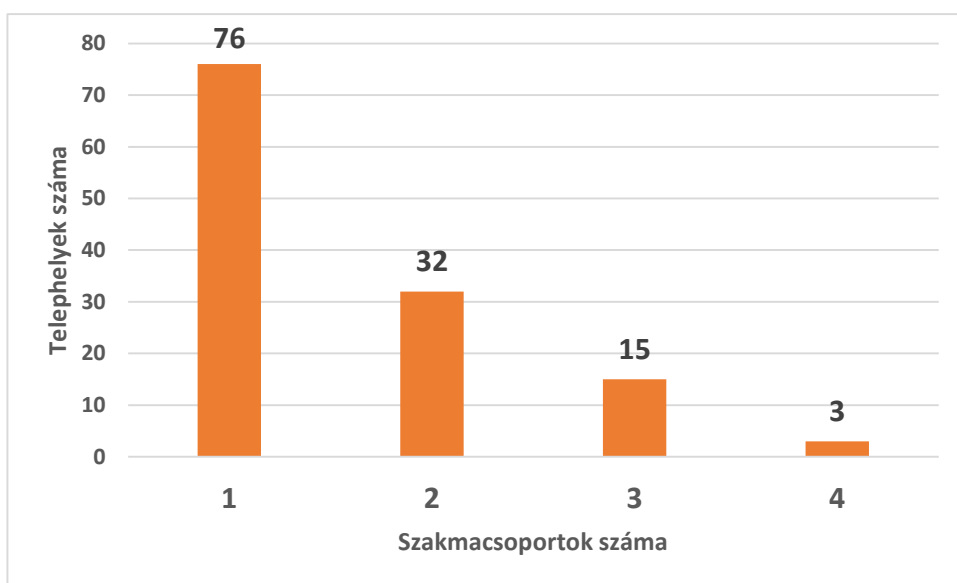
A budapesti középiskolákban képzett tanulók szakmastruktúrája, a tanulók kompetenciaszintje

A továbbiakban a középfokú intézményekre koncentrálunk, azaz a felsőoktatási intézményeket és a szakiskolákat ez az elemzés nem tartalmazza. A középfokú oktatási intézményekre vonatkozó, a működő feladatellátási helyekre vonatkozó statisztikák alapján a 2017-es évben 311 olyan budapesti telephelyen történt oktatás, amire vonatkozóan egyéb adataink is vannak az iskolában folyó szakmai képzések típusairól, illetve ismertek az iskolában tanulók kompetenciamérési eredményei is, azaz jellemezni tudjuk, hogy az adott iskolába járó tanulók milyen átlagos matematikai és szövegértési kompetenciaszinttel jellemezhetők. (A telephely nem feltétlenül egyezik meg a feladatellátási hellyel, egy telephelyen több feladatellátási hely is működhet.) A telephelyek közül témánk szempontjából azok a telephelyek a fontosak, ahol szakmára is képeznek, hiszen ez készíti elő közvetlenül a munkaerőpiacra történő belépést.

- Adatbázisunkban 44 szakközépiskolai telephely szerepelt, itt mindenhol volt szakmai képzés.

- A 99 szakközépiskolából 82-ben, azaz az iskolák 83%-ában volt szakmai képzés.
- Ezen kívül az adatbázisban még rendelkezésre állt (elsősorban az összehasonlítás céljára) 121 db 4 évfolyamos, 30 db 6 évfolyamos és 17 db 8 évfolyamos gimnázium adata.

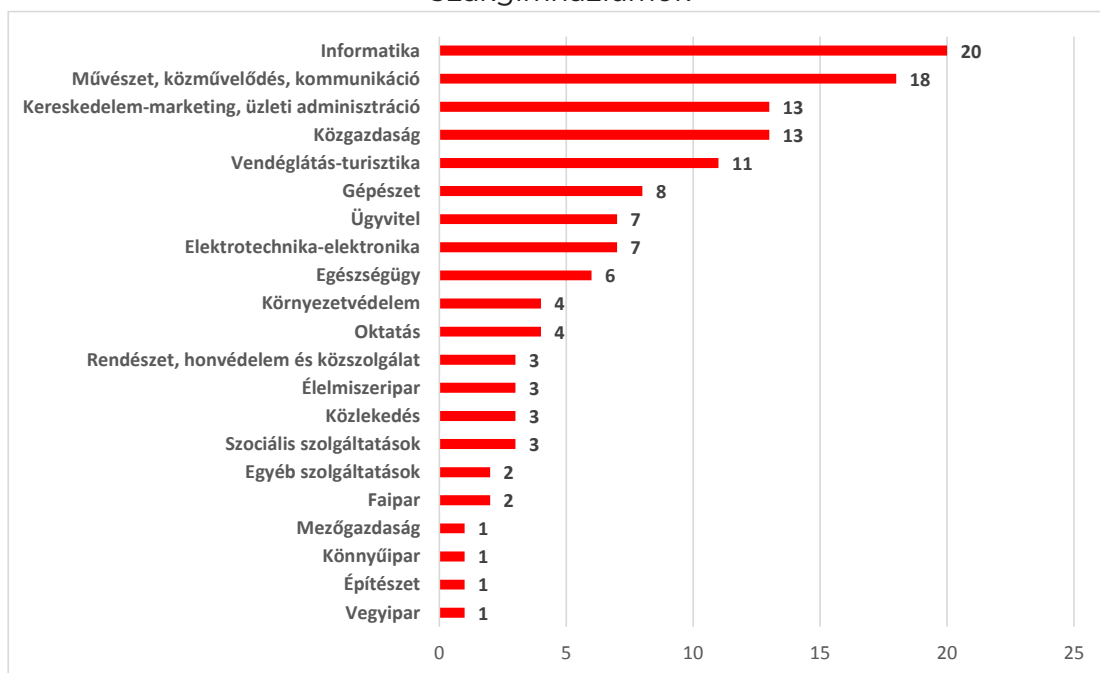
Összesen 21 szakmacsoportban képeztek a budapesti szakközépiskolák és szakközépiskolák. A telephelyeken több szakmacsoportra is képezhetnek, de a tipikus érték egy szakmacsoport (azaz a szakmai képzés helyszínét tekintve viszonylag homogén), ahogy az alábbi ábra mutatja. Ebből arra lehet következtetni, hogy a szakközépiskolák jelentős mértékben specializáltak, egy valamelyest szűk szakterületre koncentrálnak.

1. ábra Hány olyan telephely van, ahol 1,2.. stb. szakmacsoportra képeznek
forrás: KSH területi statisztika

A szakmára (is) képző szakközépiskolákban a legelterjedtebb az informatikai képzés, majd a művészeti, közművelődési, kommunikációs szakmacsoport következik, de sok helyen jelennek meg a közgazdasági és üzleti jellegű képzések is. A szakközépiskolákban a legelterjedtebb a vendéglátás/turisztika szakmacsoport, ezt a gépészeti szakmák követik.

Szakközépiskolák

Szakközépiskolák

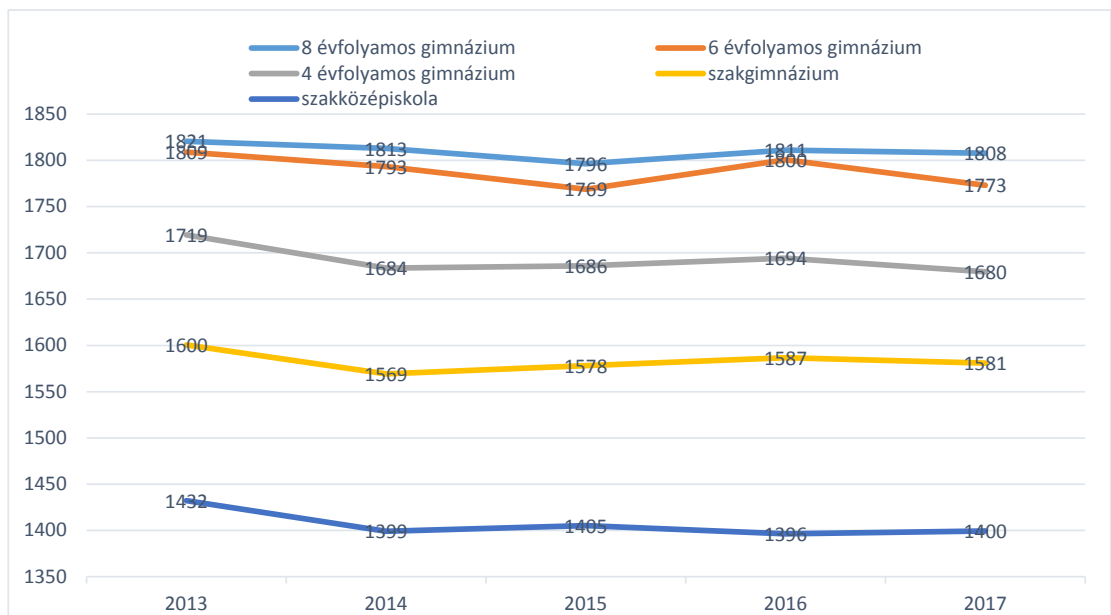

2. ábra Hány helyen képeznek az egyes szakmákra
forrás: Oktatási Hivatal, Országos Kompetenciamérés

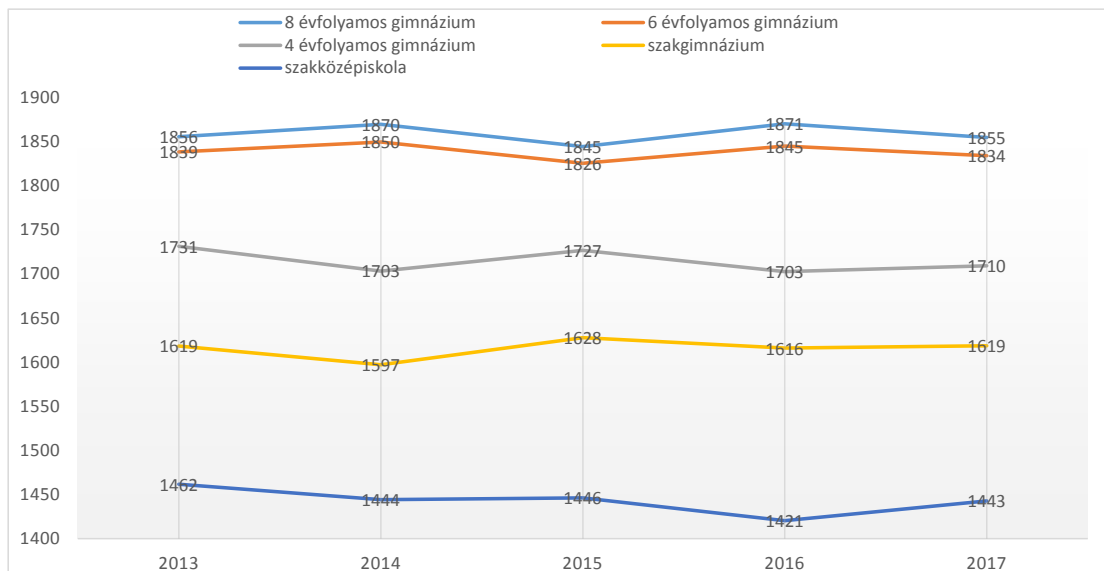
Az egyes oktatási formákban (iskolatípusokban, egyes szakmára képző intézményekben) tanuló diákok felkészültségét, képességeit a 10. évfolyamos kompetenciamérés eredményeivel jellemezzük.

Az Országos kompetenciamérés minden tanévben kiterjed a köznevelés 6., 8. és 10. évfolyamán a nappali rendszerű iskolai oktatásban tanulók vizsgálatára, a tanulók szövegértési képességét és matematikai eszköztudását térképezi fel, ezért a feladatsorok a vizsgált területeket részletesen lefedő, különböző nehézségű kérdésekből állnak. A pontozásos skála olyan módon alakul, hogy mind a szövegértésben, mind a matematika területén 1500 pont az átlagosan elért eredmény, 200 pont szórással.

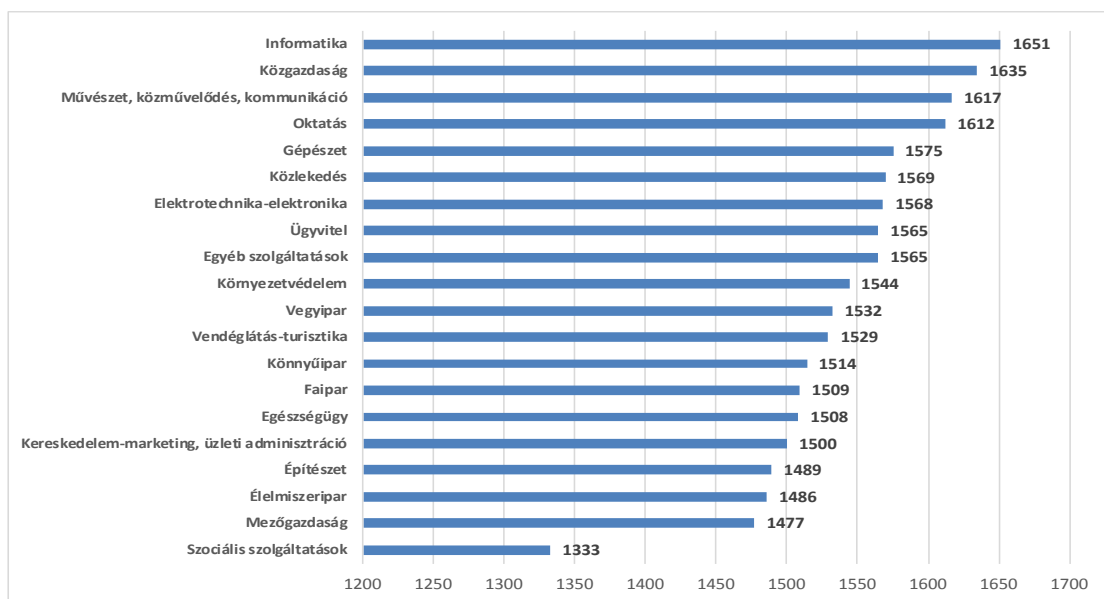
A következő két ábra a vizsgált feladatellátási helyen tanulók átlagos eredményeit mutatja iskolatípus szerint 2013 és 2017 között. Jól látható, hogy átlagosan a legjobb eredményt elérő tanulók a 6 és 8 osztályos gimnáziumokba járnak, és a szakközépiskola tanulóinak átlagpontszáma végig a leggyengébb. Az elért iskolatípusonkénti átlagos eredmények a vizsgált 5 évben azonos szint körül ingadoznak, ezért a közöttük levő különbségek is eléggé állandók.

*3. ábra Szövegértés kompetenciamérés átlagos eredményei a 10. osztályban iskolatípus szerint 2013-2017
forrás: Országos Kompetenciamérés*

4. ábra Matematika kompetenciamérés átlagos eredményei a 10. osztályban iskolatípus szerint 2013-2017
forrás: Országos Kompetenciamérés

5. ábra Szakmacsoportonkénti sorrend a 2017-es kompetenciamérés alapján (szakgimnáziumok és szakközépiskolák, átlagos érték)
forrás: Országos Kompetenciamérés

A szakmák jellemzése

A szakgimnáziumokban és szakközépiskolákban a 21 szakmacsoporton belül mintegy 160 különböző szakmára képeznek, ezek megnevezése az egész konkrét megnevezésektől a némileg általános megnevezésekig terjedhet

Abroncgyártó	Gyártósori gépbeállító	Logisztikai ügyintéző	Vám-, jövedéki- és termékdíj ügyintéző
Ács	Gyermek- és ifjúsági felügyelő	magasépítő technikus	vasútépítő és -fenntartó technikus
Államháztartási mérlegképes könyvelő	Gyógyszeripari technikus	Matróz-gépkezelő	Vasútforgalmi szolgálattevő
Állatgondozó	Gyorséttermi ételeladó	Mechatronikai technikus	Vasúti árufuvarozási ügyintéző
Általános ápolási és egészségügyi asszisztens - gyakorló csecsemő és gyermekápoló	Hajózási technikus	Mechatronikus karbantartó	Vasúti személyzállítási ügyintéző
Általános ápolási és egészségügyi asszisztens	Hangmester	mélyépítő technikus	Vasúti villamos jármű szerelője
Asztalos	Hegesztő	Motorkerékpár-szerelő	Vasúti vontatott jármű szerelője
Autóelektronikai műszerész	hidépítő technikus	Multimédia	Vasúttjármű-technikus
Automatikai technikus	Hűtő- és légtechnikai rendszerszerelő	Műanyagfeldolgozó	Vegyész
Autószerelő	Hűtő-, klíma- és hőszivattyú berendezés-szerelő	Műanyagfeldolgozó technikus	Vegyész technikus
Autótechnikus	Idegenforgalom	műszaki informatikus	Vendéglátás szervező
Avionikus	idegenvezető	Műszeres analitikus	Vendéglátás
Bádogos	Idegenforgalom-turisztika	Népi kézműves (Népi bőrműves szakirány)	villanszerelő
Bevonatlerakódásos kézi ívhegesztő	Infokommunikációs hálózatépítő és üzemeltető	Népi kézműves (Szőnyegszövő szakirány)	Virágkötő
Bőrdiszmnűves	Információrendszer-szervező	Nonprofit menedzser	Víz-, csatorna- és közmű-rendszerszerelő
Bőrfeldolgozó-ipari technikus	Informatika	Női szabó	Vízi közlekedésüzemvitel-ellátó
bőrtárgy készítő	informatikai rendszergazda	Nyomdaipari gépmester	Vízi sportmotor-szerelő
Burkoló	Informatikai rendszerüzemeltető	Óvodai dajka	Vízügyi szakmunkás
CAD-CAM informatikus	Informatika-távközlés	Parkgondozó	
CNC gépkezelő	Ipari gépész	Pedagógia	
Cukrász	Ipari gumitermék előállító	pedagógiai és családsegítő munkatárs	
Családellátó	Irodai asszisztens	Pénzügyi-számviteli ügyintéző	
Csőhálózatszerelő	Irodai informatikus	Pincér	
Dekorátor	Irodai rendszerüzemeltető	PLC programozó	
Divat, és stílusstervező	Irodai titkár	Rendészeti őr	
Dízelmotoros vasúti jármű szerelője	IT mentor	rendőr tiszthelyettes	
Drog-és toxikológiai technikus	Járműfényező	Repülőgépezés	
Egészségügy	Járműkarosszéria előkészítő, felületbevonó	Repülőgépszállító-szerelő	
Eladó	Járműkarosszéria készítő, szerelő	sportedző	
Elektromos gép- és készülékszerelő	Karosszérialakatos	Sportszervező	
Elektronikai műszerész	kártpitos	Szakács	
Elektronikai technikus	Kereskedelmi képviselő	Szállítmányozási ügyintéző	
Élelmiszer-, vegyi áru-eladó	Kereskedő	Számítógépes adatrögzítő	
Épület- és szerkezetlakatos	kiadványszerkesztő	Számítógép-szerelő karbantartó	
Épületgépész technikus	kisgyermekgondozó, nevelő	Szárazépítő	
Erőáramú elektrotechnikus	Kishajóépítő, -karbantartó	Szerszámkészítő	
Faipari technikus	Konyhai kisegítő	Szobafestő	
Férfiszabó	kozmetikus	Szociális ápoló	
Festő, mázó, tapétázó	Kőműves	szociális asszisztens	
finommechanikai műszerész	Könyvkötő és nyomtatványfeldolgozó	Szociális gondozó és ápoló	
Fitness-wellnes instruktor	Környezetvédelmi technikus	Szoftverfejlesztő	
Fodrász	Környezetvédelmi-mérés szaktechnikus	Távközlési technikus	
Formacikk-gyártó	Közlekedésautomatikai műszerész	Textiltermék-összeállító	
Gáz- és hőtermelő berendezés szerelő	Központifűtés- és gázhálózat rendszerszerelő	Tisztítás-technológiai szakmunkás	
gazdasági informatikus	Közúti közlekedésüzemvitel-ellátó	Turisztika	
Gépgyártástechnológiai technikus	Közszolgálati ügyintéző	Turisztikai szervező, értékesítő	
Gépi forgácsoló	Látszerész és optikai árucikk-kereskedő	útépítő, és -fenntartó technikus	
Gépjármű mechatronikus	Légi közlekedésüzemvitel-ellátó	Ügyviteli titkár	
Gépjárműépítő, szerelő	Létesítményi energetikus	Vállalkozási és bérügyintéző	
grafikus	Logisztikai és szállítmányozási ügyintéző	Vállalkozási mérlegképes könyvelő	

2. táblázat A szakmák felsorolása

forrás: Oktatási Hivatal, Országos Kompetenciamérés

A szakmacsoportokat, szakmákat, mint eddig szó volt róla jellemezhetjük az ott tanulók kompetenciamérési pontszámával. Ezzel le lehet írni, hogy milyen felkészültségű, tudású tanulók választják az adott szakmákat. A szakmák jellemzésére egy másik lehetőség, ha a szakmák presztízset a KSH legutóbbi foglalkozások presztízse felmérésén adódó értékekkel jellemezzük.

A foglalkozások presztízse felmérés legutóbb 2016-ban, a Mikrocenzus keretében készült 28 év szünet után (a rendszerváltás előtt többször készültek hasonló foglalkozási presztízsfelmérések). [Mikrocenzus, 2016]

A **foglalkozási presztízsvizsgálatok** arra a koncepcióra épülnek, hogy a foglalkozás a munkamegosztásban betöltött hely, a hozzá kapcsolódó tudás, hatalom, jövedelem és társadalmi hasznosság miatt megbecsültséget kölcsönöz a foglalkozás betöltőjének. Ebből következően a vizsgálatok **egyetlen esetben sem személyeket, hanem foglalkozási pozíciókat minősítenek.**

A presztízshierarchia kialakítása

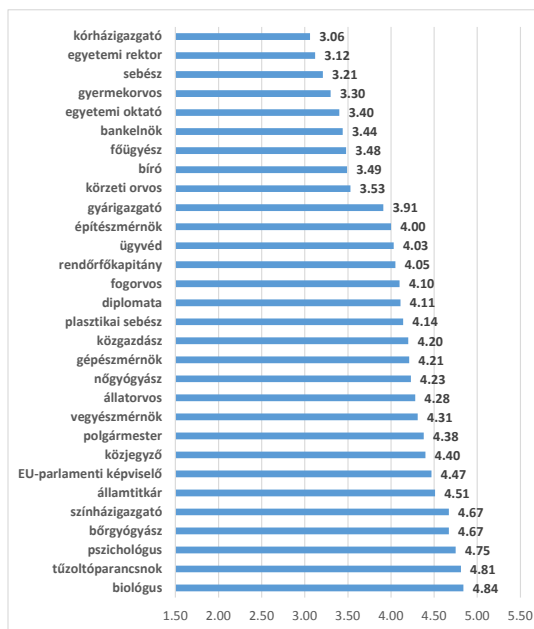
A vizsgálat során a mintába került személyektől azt kérték, hogy a listában szereplő **több mint 170 foglalkozás közül 15** véletlenszerűen kiválasztottat rendezzenek sorrendbe azok megbecsültsége, presztízse, valamint a presztízshierarchiát árnyaló 5 különböző szempont szerint:

- **mennyit lehet keresni vele,**
- **mekkora hatalom, befolyás jár vele,**
- **mennyit kell tanulni érte,**
- **mennyire hasznos a társadalom számára, illetve**
- **az adott foglalkozás mennyire vonzó vagy divatos manapság.**

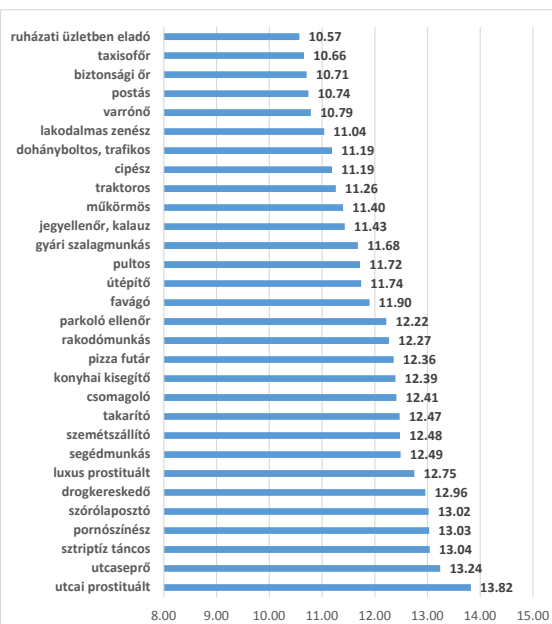
A sorrend ezek után az egyes foglalkozásoknak a **válaszadók egyéni szubjektív megítélése** alapján kialakított presztízspontszámait tartalmazza. A presztízspontszám értéke 1 és 15 közé eshet. A rangsorba rendezéskor 1-es **pontszámot kapott az a foglalkozás, amelyet a legmagasabb presztízstűnek értékelték,** ezért minél alacsonyabb egy foglalkozás presztízspontszáma, annál előkelőbb helyet foglal el a presztízsskálán.

AKSHlistáin természetesen nemcsak a középiskolában tanulható foglalkozások jelennek meg, sőt a presztízslista elején tipikusan magas képzettséget kívánó foglalkozások találhatók, a végén pedig olyan foglalkozások, amelyekre nem lehet a hivatalos iskolarendszerben képzettséget szerezni. A listák által kialakított sorrendek érzékeltetésére mind a hat szempont alapján közöljük az első és az utolsó 30 helyezettet a listákról (az összes sorrendezett foglalkozások száma 173).

Első 30

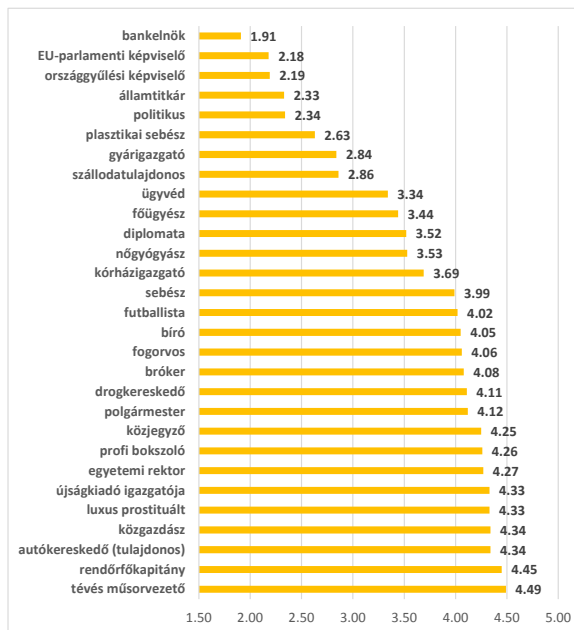

Utolsó 30

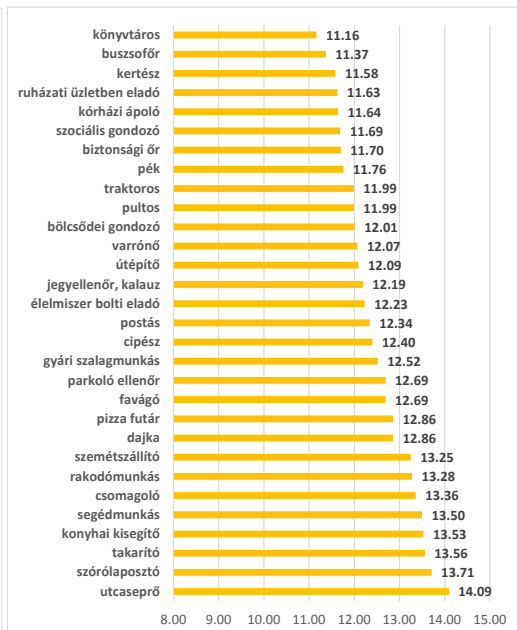

6. ábra A foglalkozások presztízse szerinti első 30 és utolsó 30 foglalkozás, a presztízis átlagértékek alapján
forrás: Mikrocenzus, 2016

Első 30

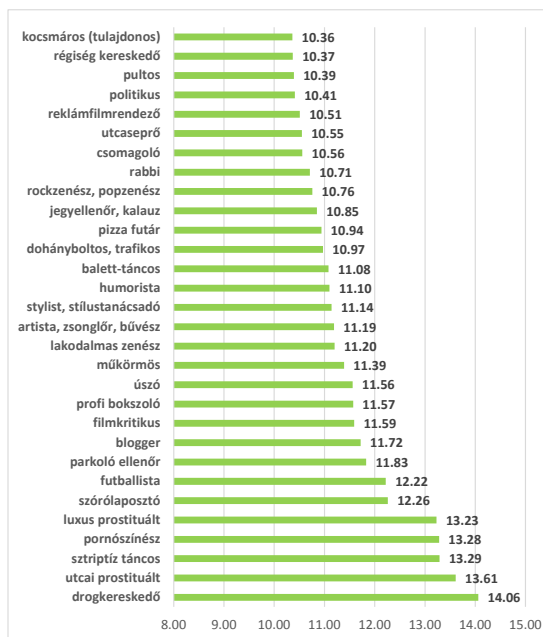

Utolsó 30

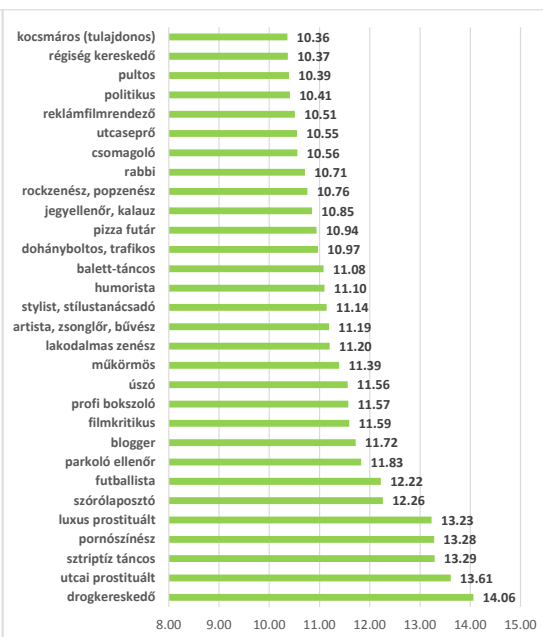

7. ábra A foglalkozások presztízse szerinti első 30 és utolsó 30 foglalkozás, a vélt kereseti átlagértékek alapján
forrás: Mikrocenzus, 2016

Első 30

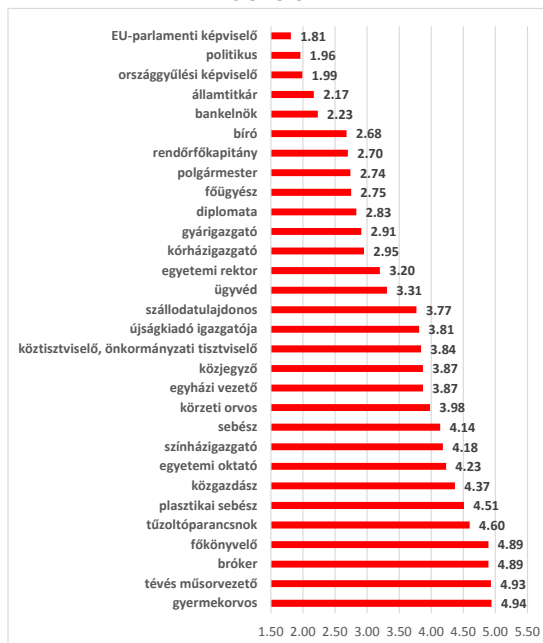

Utolsó 30

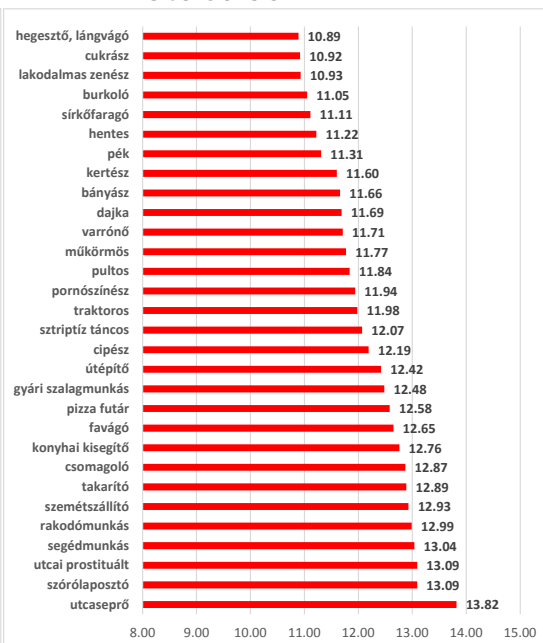

8. ábra A foglalkozások presztízse szerinti első 30 és utolsó 30 foglalkozás, a hasznosság átlagértékek alapján
forrás: Mikrocenzus, 2016

Első 30

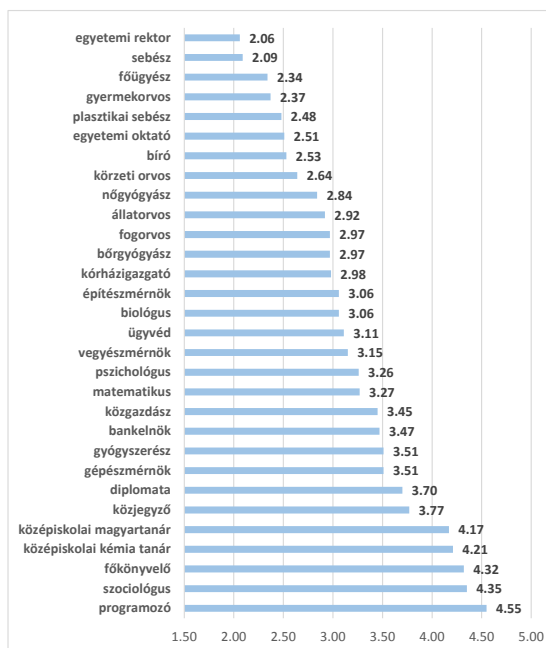

Utolsó 30

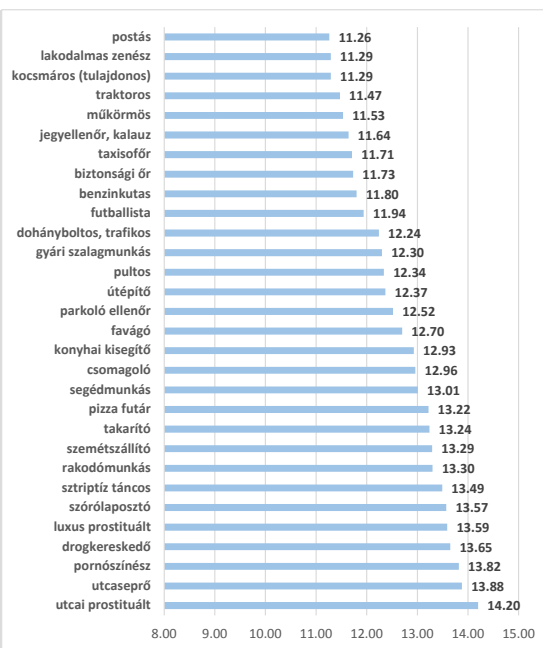

9. ábra A foglalkozások presztízse szerinti első 30 és utolsó 30 foglalkozás, a hatalom átlagértékek alapján
forrás: Mikrocenzus, 2016

Első 30

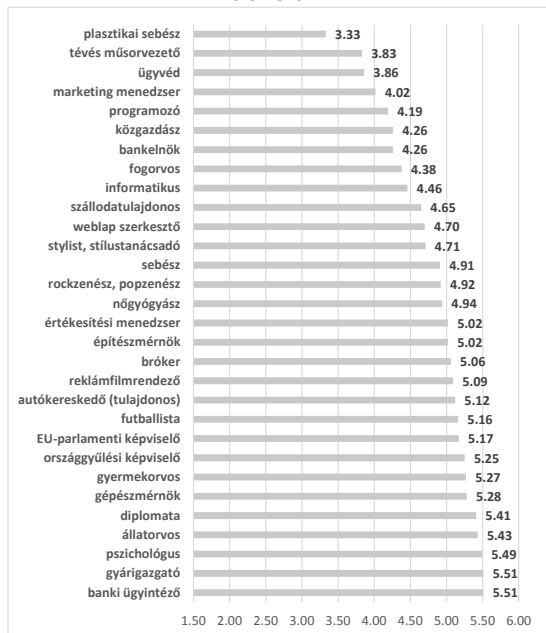

Utolsó 30

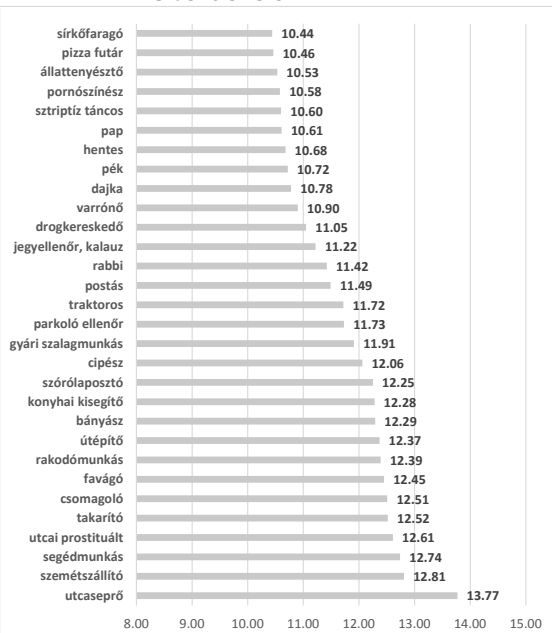

10. ábra A foglalkozások presztízse szerinti első 30 és utolsó 30 foglalkozás, a tudás átlagértékek alapján
forrás: Mikrocenzus, 2016

Első 30

Utolsó 30

11. ábra A foglalkozások presztízse szerinti első 30 és utolsó 30 foglalkozás, a divat átlagértékek alapján
forrás: Mikrocenzus, 2016

A társadalmi presztízs-sorrendben vezető foglalkozások a kórházigazgató, egyetemi rektor, sebész, egyetemi oktató, gyermekorvos, bankelnök, főügyész, bíró, körzeti orvos, gyárigazgató körében felülreprezentáltak a vezető és nem vezető orvosi foglalkozások. Az első 30 foglalkozás is hasonló képet mutat, még árnyaltabban. Az első 30 között 10 orvosi jellegű foglalkozás szerepel. A foglalkozási presztízs végén egyszerű szolgáltatási fizikai munkát végzők mellett más okokból a presztízs végére kerülő foglalkozások is vannak (drogkereskedő, prostituált pl.)

A 6 féle szempont alapján készült rangsorok között erősebb/gyengébb kapcsolatokat tapasztalhatunk. Az alábbi korrelációs mátrix mutatja a 6 szempont szerinti rangsorok közötti korrelációs kapcsolatok erősségét. (A korrelációs együttható -1 és 1 között méri a lineáris jellegű kapcsolat irányát és erősségét.)

	Presztízs	Kereset	Haszon	Hatalom	Tudás	Divat
Presztízs	1.00					
Kereset	0.78	1.00				
Haszon	0.62	0.15	1.00			
Hatalom	0.91	0.87	0.35	1.00		
Tudás	0.95	0.67	0.64	0.81	1.00	
Divat	0.81	0.83	0.30	0.80	0.74	1.00

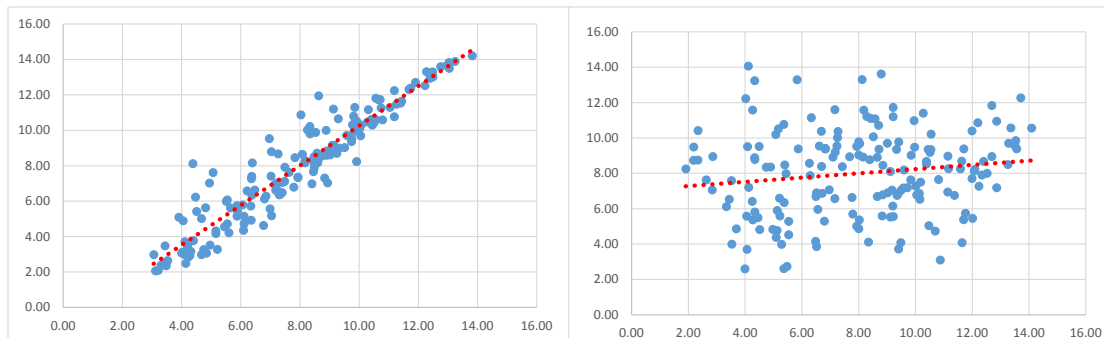
3. táblázat A szempontok alapján kialakult sorrendek közötti korreláció együtthatók mátrixa
forrás: Mikrocenzus, 2016

Minden szempont alapján készült sorrendpár között pozitív a kapcsolat, azaz a sorrendek hasonlóak, nem ellentétesek. A legerősebb kapcsolódásokat (0,8 feletti együtthatók) pirossal jelöltük, ezek szerint a presztízs és a tudás alapján kialakított sorrendek között a legerősebb a kapcsolat, de hasonlóan erős a presztízs és hatalom közötti sorrend hasonlósága. A kereset legerősebben a divattal mozog együtt az emberek szubjektív véleménye alapján, és a leggyengébb kapcsolatot is itt láthatjuk: a foglalkozások hasznossága és az általuk elért vélt kereset között gyenge az együttmozgás. A hasznosság még a hatalommal is a közepesnél gyengébben mozog együtt. A foglalkozások hasznossága az, ami a többi szempont alapján kialakított sorrenddel a legkevésbé mozog együtt, itt nincsenek a közepesnél erősebb kapcsolatok, és a két leggyengébb kapcsolat is itt található.

A legerősebb és a leggyengébb kapcsolatot egy-egy pontdiagrammal is illusztráljuk, a pontdiagramokon minden pont egy foglalkozás a hozzá tartozó két koordinátával, azaz a két szempont szerinti rangszám értékével.

A foglalkozások pontdiagramja a presztízis és a tudás alapján ($r=0,95$)

A foglalkozások pontdiagramja a kereset és a haszn alapján ($r=0,15$)

12. ábra A foglalkozások pontdiagrammja
forrás: Mikrocenzus, 2016

A fenti összefüggések utalhatnak arra, hogy a jól működő társadalmi munkamegosztásról a magyar társadalomban élő kép nem annyira ellentétes a globalizációs trendekkel, mint ahogy az időnként megfogalmazódik. A presztízst, amit a megbecsültséghez, a kiemelkedéshez lehet kapcsolni, a tudással kötötték össze a válaszolók, és ez a tudásalapú gazdaság kiindulópontja is lehet. A tudásalapú gazdaságot támogatja az a közvélekedés is, hogy a hatalom és a presztízis együtt jár, ámbár a tudás és a hatalom között már nincs ennyire szoros kapcsolat. Ami eltérés a jól működő társadalom modelljéhez képest, az a kereset és a tudás közötti gyengébb kapcsolat. Általában is igaz, hogy a keresetnek a divattal és a hatalommal van szorosabb kapcsolata, azaz a társadalomban az a nézet uralkodik, hogy a kereset mögött jellemzően a hatalom és a divatok meglovagolása áll. A pénzben kifejezett megbecsültségnek ez alapján nincs kapcsolata a tudással, és ez azt jelenti, hogy a magyar társadalomban az a nézet uralkodik, hogy az anyagi előny nem fejezi ki a valódi teljesítményt. Mivel ez közvélekedés, ezért mi nem azt vizsgáljuk ebben a tanulmányban, hogy ez igaz vagy nem, hanem azt, hogy ez az úgynevezett versenyképes társadalomnak vagy a tudásalapú társadalomnak nem felel meg. Még rosszabb a helyzet, ha a hasznosság és a többi szempont viszonyát nézzük. A szakma, foglalkozás hasznossága, azaz az az előny, amit a válaszadó gondolt saját szempontjából is az adott szakmáról, semmilyen kapcsolatot nem mutat a keresettel és a hatalommal. Álláspontunk szerint ez a tipikus „elidegenült” gondolkodásmód, ami jelen van a társadalom jelentős részében. Azt mutatja, hogy a társadalom tagjai a hatalom birtoklóit (illetve azokat a szakmákat, amelyek összekapcsolódnak a hatalommal) egyáltalán nem tekintik hasznosnak, fontosnak a saját életük szempontjából, és akit hasznosnak gondolnak, azok nem részesülnek a hatalomból és nem keresnek sokat. Ez utóbbi a leggyengébb kapcsolat. A

második leggyengébb kapcsolat a divat és a hasznosság között van, azaz a divatnak azt a szerepét, amit a fogyasztói és termelői kultúra vezetésében betölt, a társadalom tagjai egyáltalában nem érzékelik. Még az se erős kapcsolat, ami a hasznosság és a tudás között áll fenn, azaz még az is megfogalmazható, hogy a társadalom tagjai a tudás hasznosulását nem mindig érzik.

Hangsúlyozni kell, hogy ez nem feltétlenül a társadalmi valóság, bár nyilván nem teljesen független tőle. A felmérés azt mutatja, amit a társadalom tagjai gondolnak erről a valóságról. Ez a gondolkodás azonban nagyon fontos szerepet tölt be az egyéni döntések tekintetében, különös tekintettel az oktatási típusú döntésekre. Akár a szülők, akár a diákok, amikor iskolát, szakmát választanak, végső soron azt a szemléletet követik, ami a felmérésből kirajzolódik. Minden szülő magas presztízssű és keresetű szakmát keres a gyermekének. Kutatásunk következő fázisában ezért arra kerestük a választ, hogy az iskolaválasztások mennyiben mutatnak kapcsolatot a Mikrocenzus eredményeivel.

A budapesti középiskolákban oktatott szakmák helye a presztízssorrendben

A budapesti középiskolákban oktatott szakmákat megpróbáltuk összehasonlítani a hozzájuk leginkább hasonló szakmákkal, az ott elért presztízspontokkal jellemezve ezeket a szakmákat. (Természetesen a KSH nem pontosan azokat a szakmákat sorrendeztette, amelyek a jegyzékekben szerepelnek, hiszen átfogó, jellemző képet szeretett volna adni az összes szakmáról, ezért a megfeleltetés során nincs teljes átfedés, de az elemzés céljainak megfelel.)

A foglalkozások presztízse című kiadványban [KSH,2016] közölt 173 szakma közül 42 olyan szakma van, amelyet meg tudunk feleltetni a budapesti középiskolákban tanított szakmáknak, ez a lista látható alább.

Ezek a szakmák a foglalkozások presztízse listában értelemszerűen nem az első harmadban találhatóak, hiszen alapvetően azok felsőfokú iskolai végzettséggel járnak együtt, a presztízssorrendben az első helyen ebből a listából csak a programozó és az informatikus állnak, a 173-as lista 37. és 39. helyéről. Közzöljük az eredeti presztízssorrend rangszámai szerinti listát is.

Foglalkozások presztizs kiadványban levő szakmák közül a budapesti középiskolákban lehet tanulni	Az iskolában tanított szakma megnevezése
állattenyésztő	Szarvasmarha-, ló-, sertés-, juhtartó és -tenyésztő
asztalos	Bútorasztalos
biztonsági őr	Vagyonőr, testőr
burkoló	ács
cukrász	Cukrász
Dajka	Gyermekfelügyelő, dajka
élelmiszerbolteladó	Bolti eladó
esztergályos	Gépésztechnikus
fodrász	Fodrász
grafikus	Grafikus és multimédia-tervező
hegesztő-lángvágó	Hegesztő, lángvágó
idegenvezető	Idegenvezető
informatikus	Telekommunikációs technikus
irodai adminisztrátor	általános irodai adminisztrátor
karosszéria-lakatos	Lakatos
kertész	Építményszerkezet-szerelő
konyhai kisegítő	Konyhai kisegítő
kórházi ápoló	ápoló, szakápoló
kozmetikus	Kozmetikus
kőműves	Kőműves
könyvelő	Könyvelő (analitikus)
légkondicionáló-szerelő	Szellőző-, hűtő- és klimatizálóberendezés-szerelő
masszőr	Fitness- és rekreációs program irányítója
műszerész	Finommechanikai műszerész
pincér	Pincér
programozó	Alkalmazásprogramozó
rendőr	Rendőr
ruhaüzletben eladó	Kereskedő
stylist, stílustanácsadó	Képzőművész
szakács	Szakács
szerszámkészítő	Szerszámkészítő
szobafestő-mázoló	Festő és mázó
szociális gondozó	Szociális gondozó, szakgondozó
takarító	Mosodai gép kezelője
titkárnő	Titkár(nő)
utazási irodai ügyintéző	Utazásszervező, tanácsadó
útépítő	Építő- és építésztechnikus
varrónő	Szabó, varró
vendéglős	Vendéglős
villanyszerelő	Épületvillamossági szerelő, villanyszerelő
Víz- és gázszerelő	Vezeték- és csőhálózat-szerelő (víz, gáz, fűtés)
weblapszerkesztő	Informatikai és kommunikációs rendszerek felhasználóit támogató technikus

4. táblázat Foglalkozások és oktatás
forrás: Mikrocenzus, 2016, Oktatási Hivatal

Az eredeti presztizssorrendben elfoglalt rangszám	Foglalkozás a budapesti listából
37	programozó
39	informatikus
51	könyvelő
64	vendéglős (tulajdonos)
67	weblap szerkesztő
72	idegenvezető
79	grafikus
82	kórházi ápoló
87	utazási irodai ügyintéző
92	műszerész
93	víz- és gázszerelő
95	stylist, stílustanácsadó
99	szociális gondozó
100	villanyszerelő
103	rabbi
105	esztergályos, cnc-esztergályos
106	irodai adminisztrátor
109	asztalos
110	karosszérialakatos
112	szakács
114	szerszámkészítő
116	titkárnő
117	légkondicionáló szerelő
118	szobafestő, mázó
119	cukrász
120	hegesztő, lángvágó
121	kozmetikus
122	állattenyésztő
125	fodrász
126	kőműves
132	burkoló
133	masszőr
137	dajka
139	kertész
140	élelmiszer bolti eladó
142	pincér
144	ruházati üzletben eladó
146	biztonsági őr
148	varrónő
157	útépítő
162	konyhai kisegítő
164	takarító

5. táblázat A foglalkozások rangsora
forrás: Mikrocenzus, 2016

Kiszámoltuk a 6 féle szempont szerinti sorrendek alapját képező rangszámok közötti korrelációs együtthatókat is a kiválogatott 42 szakma esetében. Az így képzett korrelációs mátrix elemei hasonlítanak az összes foglalkozás esetében tapasztaltakhoz, de egy-két különbség található.

1.	Presztízs	Kereset	Haszon	Hatalom	Tudás	Divat
Presztízs	1.00					
Kereset	0.78	1.00				
Haszon	0.62	0.15	1.00			
Hatalom	0.91	0.87	0.35	1.00		
Tudás	0.95	0.67	0.64	0.81	1.00	
Divat	0.81	0.83	0.30	0.80	0.74	1.00

2.	Presztízs	Kereset	Haszon	Hatalom	Tudás	Divat
Presztízs	1.00					
Kereset	0.868	1.000				
Haszon	0.353	0.108	1.000			
Hatalom	0.900	0.823	0.056	1.000		
Tudás	0.964	0.811	0.314	0.854	1.000	
Divat	0.792	0.826	-0.015	0.745	0.728	1.000

6. táblázat A szempontok alapján kialakult sorrendek közötti korreláció együtthatók mátrixa 1. összes foglalkozás, 2. a leválogatott 42 foglalkozás
forrás: Mikrocenzus, 2016

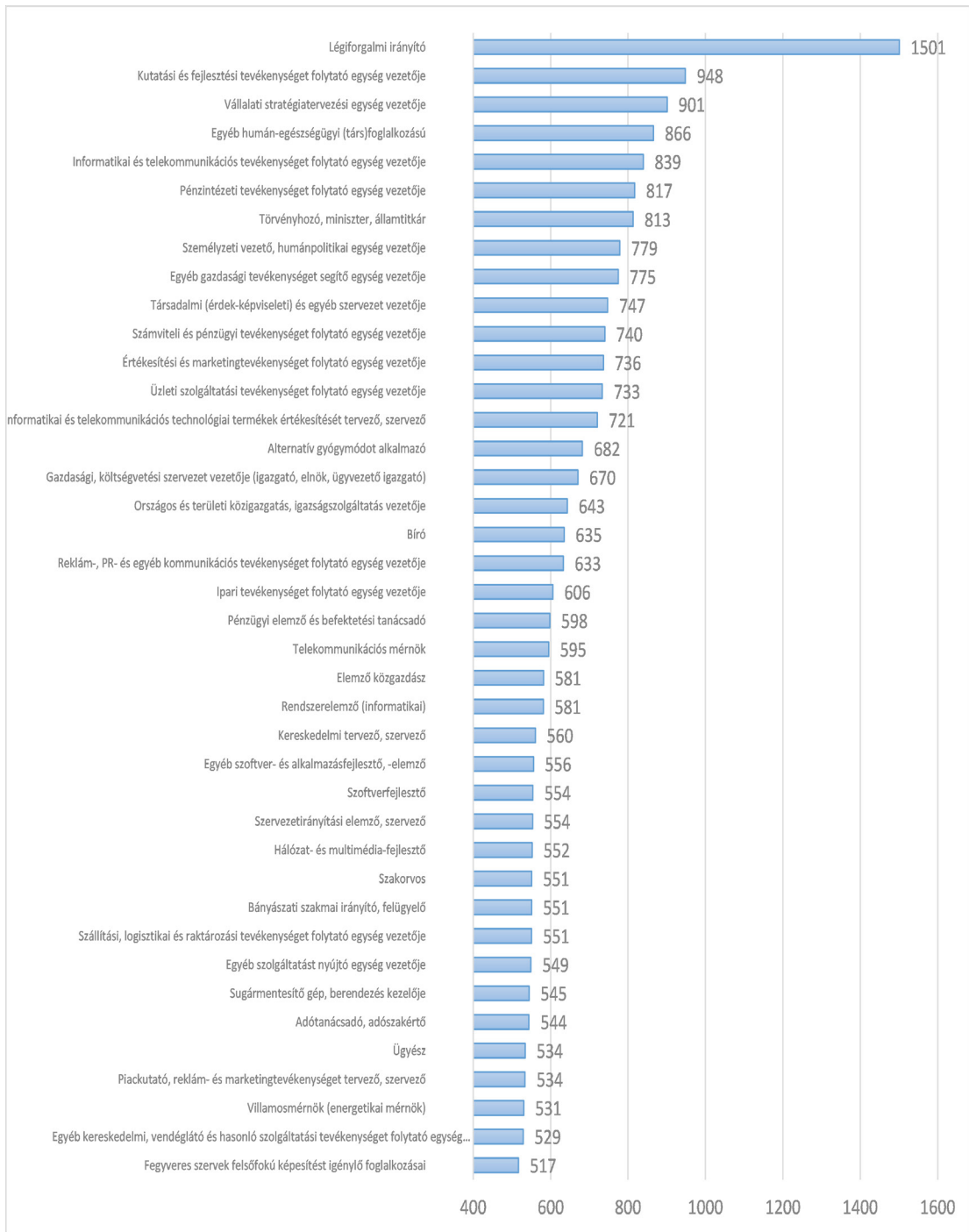
Két különbséget érdemes megemlíteni:

- A budapesti középiskolákban szerezhető szakmák esetében a presztízs, keresetek, hatalom alapján kialakult sorrendek között még határozottabb, erősebb a kapcsolat. Azaz azoknak a szakmáknak az esetében, amelyek részei a formális szakképzésnek, még jobban összefügg a tudás, a hatalom és a kereset.
- Ugyanakkor ezeknél a foglalkozásoknál az elvégzett munka hasznossága (illetve annak társadalmi átlag szerinti megítélése) látványosan semmilyen kapcsolatban nincs a többi szempont alapján kialakított sorrenddel. Ami véleményünk szerint ismét azt bizonyítja, hogy a közvélekedés szerint a fenti szempontok nem hasznosulnak a társadalom számára. Nem azért vannak szakmák, hogy szolgáltatassanak, segítsék a társadalom fejlődését, hanem azért van a tudás, hogy hatalmat és jövedelmet lehessen szerezni általa – egy kicsit sarkosabban így lehet összefoglalni az eredményeket.

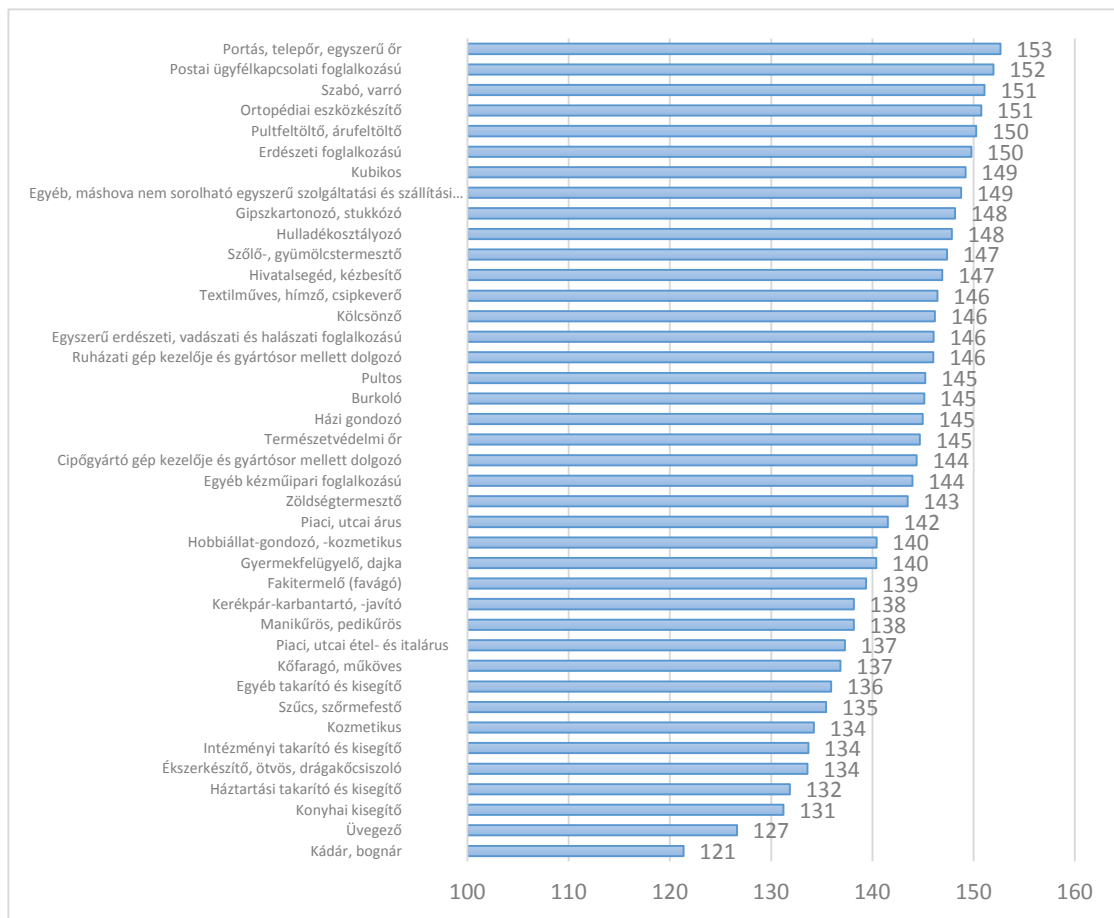
Presztízs és keresetek

Az utolsó olyan adatbázis, amellyel a foglalkozásokat jellemezzük, a tényleges keresetek nagysága. Ehhez az eddig a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálathoz, majd a Pénzügyminisztérium alá tartozó (2019-ben került át a KSH-hoz az adatgyűjtés) ún. bértarifa felmérést használjuk. Ebben a felmérésben (bár eddig nem a KSH végezte, de ettől még az Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program része volt) a vállalkozások és költségvetési intézmények körében egyedi kereseti adatokat gyűjtenek (évente több százezer személy adata kerül be a felmérésbe), amely alapján a FEOR (Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszere) kategóriái szerint az egyes szakmákat a rá jellemző tényleges bruttó átlagkeresettel is jellemezni tudjuk. A 2016-os bértarifa rendszerből megfeleltettük a budapesti középiskolákban oktatott szakmáknak leginkább megfelelő FEOR-ban megnevezett foglalkozásokat, és ezek bruttó havi átlagkeresetét rendeltük az egyes szakmákhoz.

Itt is érdemes megemlíteni, hogy a legmagasabb keresetek országosan nem ezeket a szakmákat jellemzik, hiszen ezek nem a magas képzettséget követelő és/vagy vezetői szakmák. A 2016-os FEOR szakmánkénti toplistájának (összesen 463 foglalkozás) első 40 és utolsó 40 foglalkozása látható először.

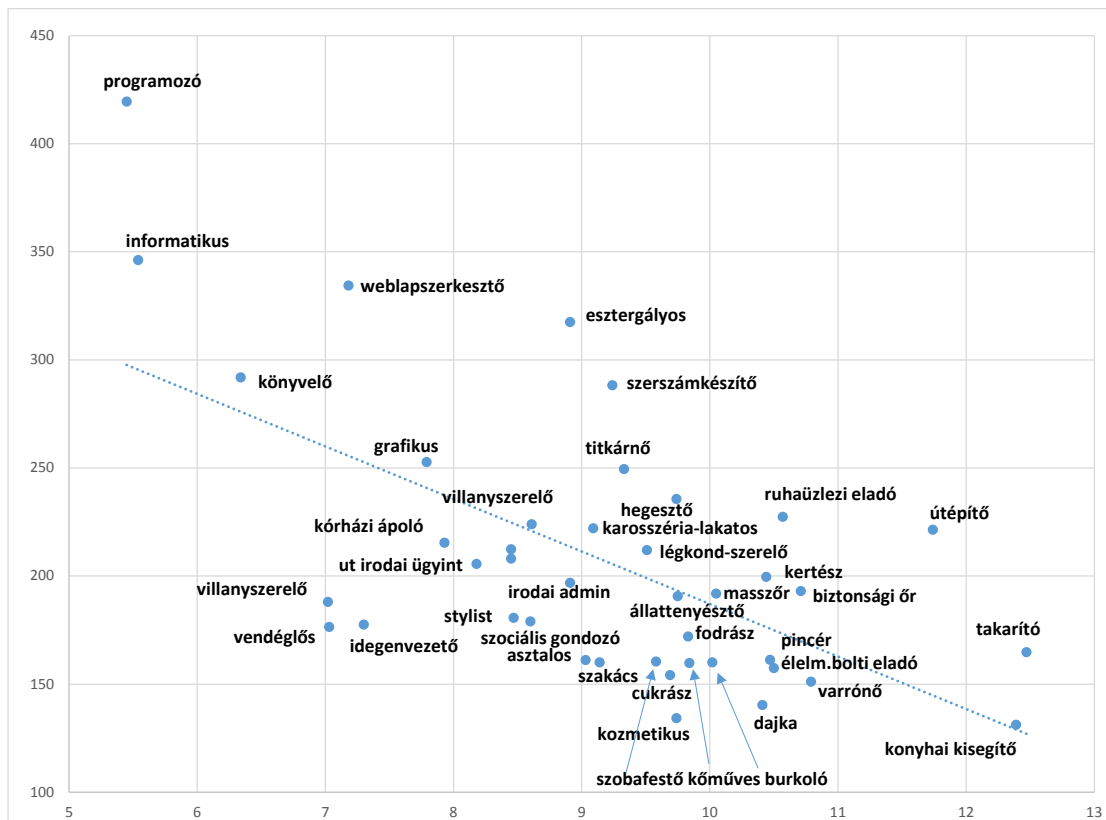

13. ábra A FEOR szerinti 40 legjobban kereső foglalkozás (bértarifa-felvétel 2016.) Bruttó kereset ezer Ft/fő
forrás: Bértarifa felvétel adatai NFSZ

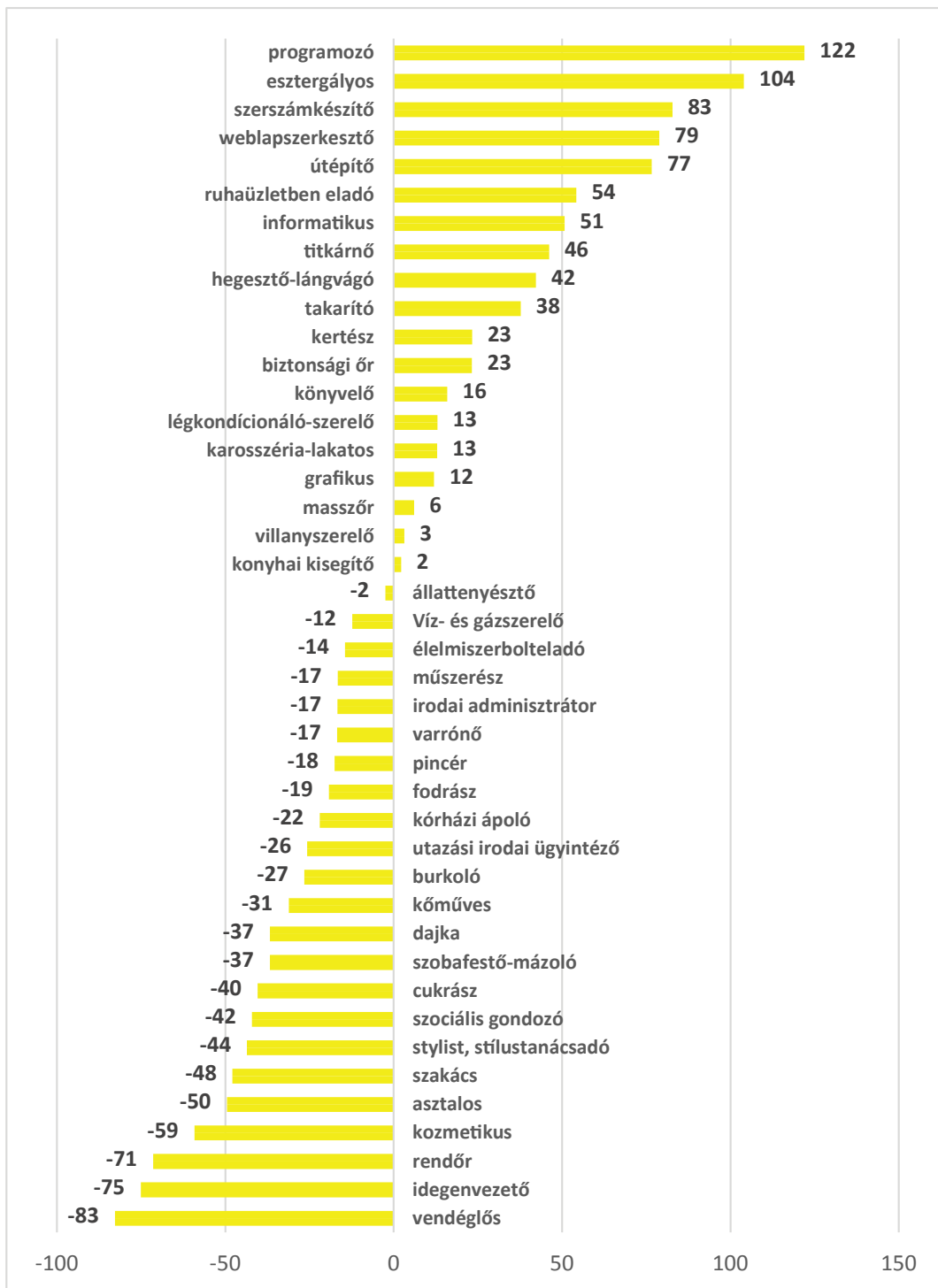
14. ábra A FEOR szerinti 40 legrosszabbul kereső foglalkozás (bértarifa-felvétel 2016.) Bruttó kereset ezer Ft/fő
forrás: Bértarifa felvétel adatai NFSZ

Összeillesztettük, hogy a budapesti középiskolákban szerezhető szakmákkal a bértarifa felmérés alapján mennyit lehet keresni. Az alábbi ábra mutatja, hogy a 42 szakma országos presztízssorrendje (átlagos rangszámok) és a bértarifa-felvétel szerinti havi keresetek között milyen a kapcsolat.

15. ábra A presztízssorrend és a tényleges keresetek közötti kapcsolat
forrás: Bértarifa felvétel adatai NFSZ, Mikrocenzus, 2016

Ebben az esetben a kapcsolat negatív, minél hátrább helyezkedik el egy foglalkozás a presztízsrangsorban, tendenciájában annál kisebb az átlagkereset nagysága. A negatív kapcsolat jól látható, közepesnél erősebb (a korrelációs együttható értéke -0,62). Ez alapján látható, hogy a közvélekedés viszonylag pontos, valóban kevesebbet keresnek az alacsonyabb presztízssű szakmák képviselői. Ugyanakkor vannak ettől a tendenciától kisebb-nagyobb eltérések, azaz a presztízis alapján várható keresethez képest az egyes szakmák tényleges keresete lehet alacsonyabb-magasabb, ami az ábrán úgy látszik, hogy a behúzott regresszió egyenes (a becsült általános tendencia) alatt vagy felett van a foglalkozás. Ezeket a különbségeket számszerűsítettük és rendeztük, ez látható az alábbi ábrán.

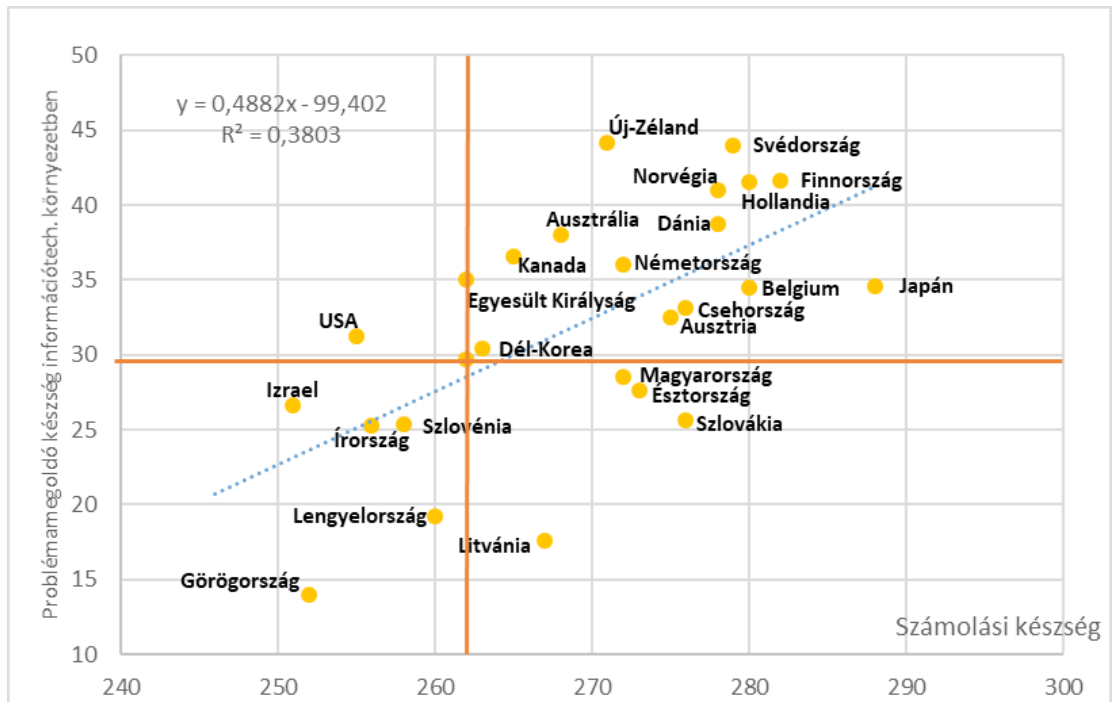
16. ábra Az egyes foglalkozások művelőiként mennyivel lehet havonta többet/kevesebbet keresni, mint ami a presztízspontszám alapján várható.
forrás: Bértarifa felvétel adatai NFSZ, Mikrocenzus, 2016

A 16. ábra alapján látható, hogy a programozó és az informatikus lényegesen többet keres, mint amennyit a társadalom gondol ezeknek a foglalkozásoknak a presztízséről. Ugyanez igaz az esztergályosra, szerszámkészítőre stb. Ez egyrészt magyarázható az időtávok érzékelésével, azaz ezeknek a szakmáknak az esetében a társadalom azt gondolja, hogy rövid távú, időleges keresetnövekedést látunk. Ebből ez nem következik feltétlenül, hiszen ez lehet egy hosszú távú, tartós tendencia alapja is, ebben az esetben a különbség magyarázható azzal, hogy a társadalom késéssel érzékeli a gazdasági változást, és ez tükröződik a különbségben. Ez utóbbi esetben kifejezetten arról lehet szó, hogy a tudásalapú gazdaság, a mesterséges intelligencia stb. térhódítása ezekben a középfokú végzettséget igénylő szakmákban már erőteljesebben van jelen, de ezt a társadalmi közgondolkodás még nem eléggé vette tudomásul. Más forrásokból is tudható, hogy Magyarországon a technológiai fejlődés fő haszonélvezőit az indokoltnál sokkal erősebben kapcsolják a felsőfokú végzettségűekhez. Az a társadalmi percepció, hogy csak a főiskolai, illetve egyetemi diploma tesz képessé a legmodernebb technika használatára, és az ebből fakadó előnyök realizálására. Ez egy XX. századi reflex, ami mögött az a klasszikus kapitalizmusra emlékeztető gyakorlat áll, hogy a gép osztálykülönbséget generál. Aki a gépet irányítja, parancsol neki, az a tőkés, és ehhez diplomára van szükség, aki a gépet kiszolgálja, az a munkás, és ő alávett, kizsákmányolt. Ez a kép él az esztergályosról, szerszámkészítőről, útépitőről. Természetesen lehet érvelni a munkaerőhiány jelenségével is ezekben a szakmákban, de álláspontunk szerint e mögött egy mélyebb technológiai tendencia is meghúzódik. A Kádár-korszak, egyáltalán a XX. század hazai gazdaságtörténetének meghaladása a gyakorlatban és az ettől elmaradó társadalmi tudat látható a lista alján is. A jelentős részben borraalós szakmáknak gondolt foglalkozások esetében van negatív eltérés a várt és a tényleges jövedelem között, azaz ezekben a szakmákban a közvélekedés azt feltételezi, hogy sokkal nagyobb jövedelmet realizálnak, mint ami a tényleges. A borraaló, nem mindig, de a hazai gyakorlatban azért domináns módon a feudálkapitalista hagyományhoz kötődik, és a társadalomban azért erőteljesen élhet a nézet, hogy az ehhez való igazodás a megélhetés forrása.

A nemzetközi kompetencia felmérések eredményei és összevetésük a hazai tapasztalatokkal

Magyarország ebben az évben elsőként vett részt a Nemzetközi Felnőtt Képesség- és Kompetenciamérési Programban (PIAAC), amelyben 39 ország összesen 245 ezer lakosának szövegértési, számolási és problémamegoldó készségét mérték fel. A felmérés a 16 és 65 év közötti korosztályra terjed ki, és célja a szövegértési, számolási és információtechnológiai készségek

és képességek felmérése. A felmérés nem a lexikális tudást, hanem ezek használatát célozza. Az OECD szakértője az anyag sajtótájékoztatóján példaként az adóbevallás kitöltését és egy koncertjegy online vásárlását említette. Az alábbiakban a három szempont páronkénti összehasonlítását mutatjuk be. Az első ábra az információtechnológiai környezetben történő problémamegoldás és a számolási készség közötti összefüggést tartalmazza.

17. ábra A számolási készség és a problémamegoldó készség kapcsolata
forrás: OECD (2019)

A 17. ábra függőleges tengelyén a problémamegoldó készségek információtechnológiai környezetben láthatóak, a vízszintes tengelyen a számolási készség szerepel. Egy-egy pont egy országot reprezentál a két érték alapján. A pontokra illeszthető trendvonal eredményeit az ábra bal felső sarka mutatja. A trendvonal értelmezhető úgy, mint a számolási készség és az információtechnológiai eredmények közötti összhang globális folyamata. A trendvonal pozitív, azaz igaz az az állítás, hogy ha egy adott országban a felnőtt lakosság körében minél jobb, fejlettebb a számolási készség, annál jobb eredményeket értek el az információtechnológia használatában. Ez logikus, és az sem okoz meglepetést, hogy a skandináv országok jellemzően a legjobb eredményeket érik el mind a két területen. Amit érdekesnek találtunk, az a trendtől való eltérés. Azt lehet látni, hogy a skandináv országok rendre a trend felett helyezkednek el, azaz az információs és kommunikációs

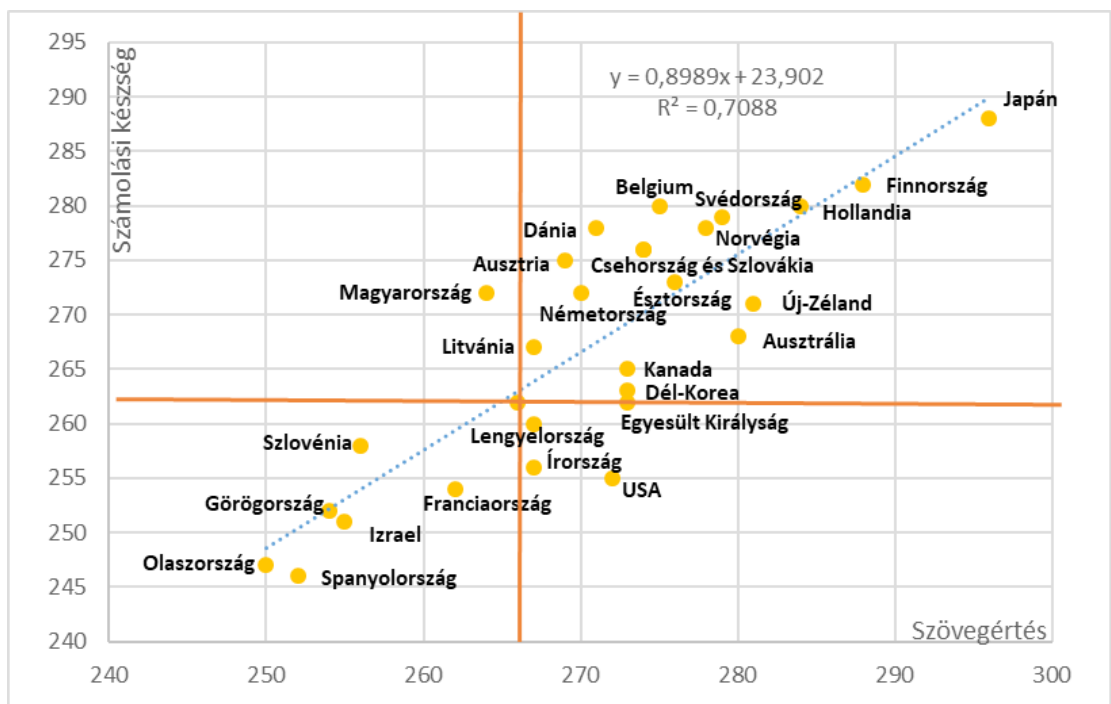
technikák használatát a számolási készség jobban támogatja (vagy fordítva), mint a trend alatt elhelyezkedőket, mint például Magyarország. Ez azt tükrözi, hogy a skandináv országokban a számolás, azaz a matematika oktatását sokkal erőteljesebben kapcsolják össze az új technológiai eredmények alkalmazásával, mint például nálunk. Ez utóbbi nem csak Magyarországra igaz, hanem a volt keleti tömb országaira egyaránt. Ezekben az országokban a matematika oktatása „hagyományos” módon történik, kevésbé készít fel az új technológiák befogadására. Az ábra azt is mutatja, hogy azok az országok, amelyek esetleg rosszabbul teljesítenek a számolási készségekben (mint például az USA), trend feletti, mivel az új technológiához jobban tudnak alkalmazkodni.

Sok hipotézis megfogalmazható ennek magyarázataképpen, amelyek tesztelése egy önálló tanulmányt kívánna. Az azonban talán állítható, hogy a hazai iskolarendszer egyik gyengesége az új technológiai korszakra való felkészítés alacsony színvonala. Ennek oka csak részben a technikai felszerelés hiánya, valószínűbb, hogy a probléma a továbbképzések és az oktatást segítő külső intézményrendszer fejlesztésének elmaradásából fakad. Miután a felmérés a már végzettekről szól, a 16-65 év közötti korosztályról, ezért ez az elmúlt 50 évet jellemzi (amiből 30 a rendszerváltás utánra esett, tehát túlzás ezt pusztán a Kádár-korszak örökségének tekinteni). Az is megfogalmazható, hogy a gyakori oktatáspolitikai elvárás a mérnökképzés szükségességéről árnyalható, hiszen valószínűleg nem a mérnökök hiányoznak, hanem a nem-mérnökök információtechnológiai készségei alacsony szintűek.

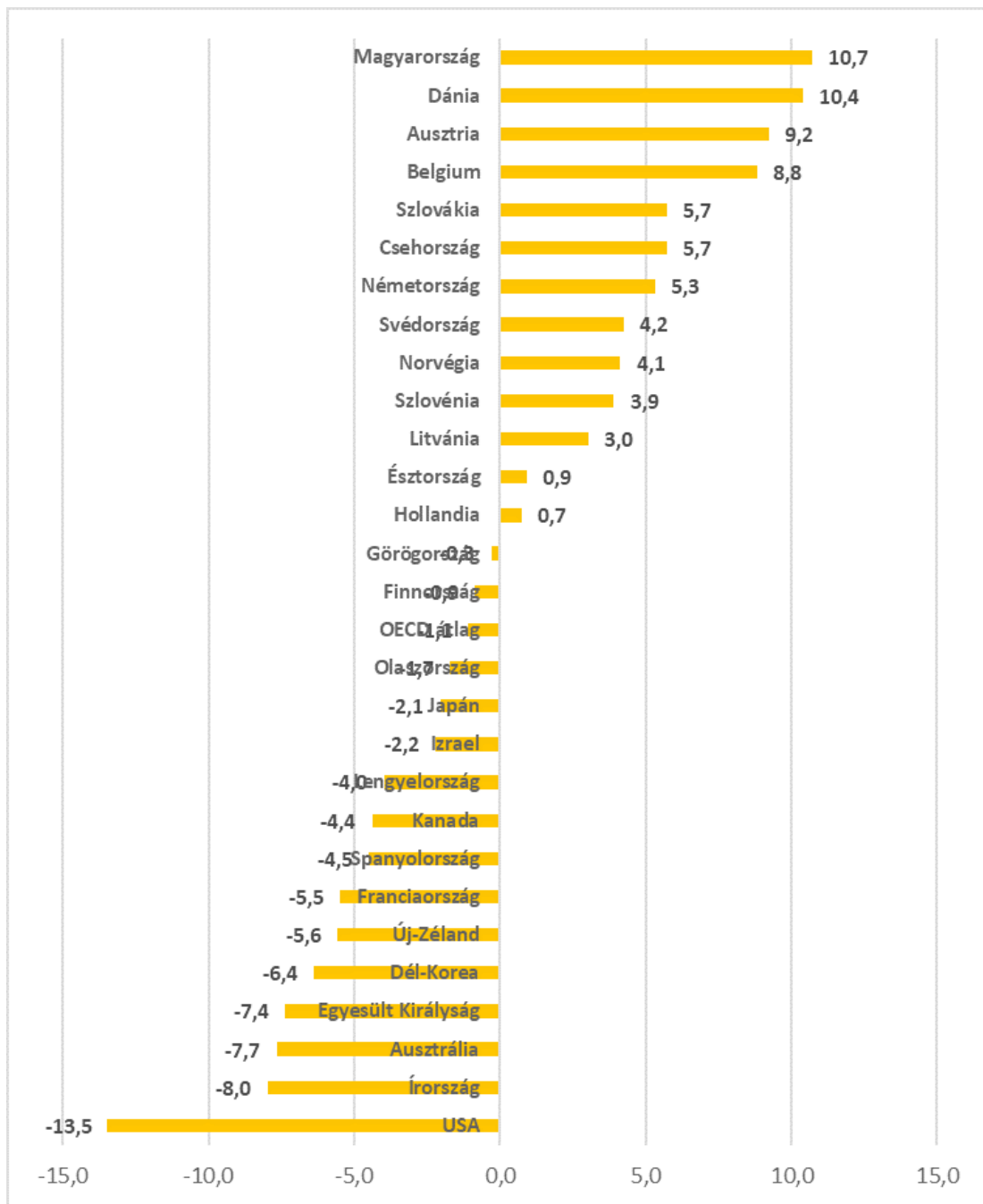
A 18. ábra a számolási és a szövegértési készség közötti összefüggést mutatja. A függőleges tengelyen a számolási, a vízszintes tengelyen a szövegértési eredmények találhatóak, minden pont egy ország számolási és szövegértési eredményét ábrázolja. A pontokból meghatározható trendvonal együtthatóit az ábra jobb felső sarka mutatja. Az ábrán azt is látható, hogy szorosabb a kapcsolat a számolás és szövegértés között, mint az információtechnológiai eredmények és a számolás között, ez a két készség hagyományosan jobban együtt mozog. A trendvonalától való eltéréseket a következő ábra tartalmazza, a pluszérték azt mutatja, amennyivel a számolási készség erősebb a trendhez képest, a negatív érték ennek fordítottja. Az eredmények azt mutatják, hogy Magyarországon a legnagyobb az eltérés. Ez nem azt jelenti, hogy Magyarországon a legjobb a számolási készség, csak azt, hogy a munkaképes korú lakosság körében a magyaroknál a legnagyobb a távolság a számolási és a szövegértési képesség között. Érdekes módon a lista másik végén az Egyesült Államok szerepel, azaz itt a legnagyobb a távolság a szövegértés és a számolás között, de a szövegértés javára a számoláshoz képest. Ráadásul ez az érték kiugró a következő országhoz képest. Érdekes módon ez utóbbi versenyelőny, hiszen az Egyesült Államok versenyképességi szempontból nagyon jól teljesít. Ezzel szemben a másik egyenlőtlenség, azaz a számolási

készség előnye a szövegértéshez képest versenyhátrány, amit a magyar teljesítmény mutat.

Ennek okára sokféle magyarázat kínálkozik, ezek között az egyik lehetséges, hogy a szövegértési ismeret a közösségalkotás része, a meggyőzés tudománya, ami szükséges például az új gazdasági-technikai eredmények befogadásához. Ezzel szemben a számolás, főleg az, amelyik nem kötődik az információtechnológiai eredményekhez sokkal individualistább, csak az egyéni teljesítményre koncentrál, és nem a tudás közösségi formájához. Téves az a felfogás., amelyik a Nyugathoz az individualizmust rendelte, míg a Keletben a közösségi társadalom működését látta [Vajda, 2015]. A Nyugat, pontosabban a fejlett társadalmak közösségek, csak a közösséget az értékrend egészére, a biztonságra, a szabadságra, a demokráciára és a jólétre alapozzák, míg a keleti blokk közösség felfogása hol a szabadságot, hol a közösséget tagadta. Ez a rossz dichotómia azonban tarthatatlan, és a kompetenciamérések is azt bizonyítják, hogy hátráltatja a fejlődést. Természetesen nem szeretnénk matematika-ellenességet állítani, ellenkezőleg. A matematika a magaskultúra része, és segíti az értékrendet. A hazai oktatási rendszerben azonban nem ez a vonása domborodott ki, hanem a kirekesztő, merev hierarchiát indukáló jellege.

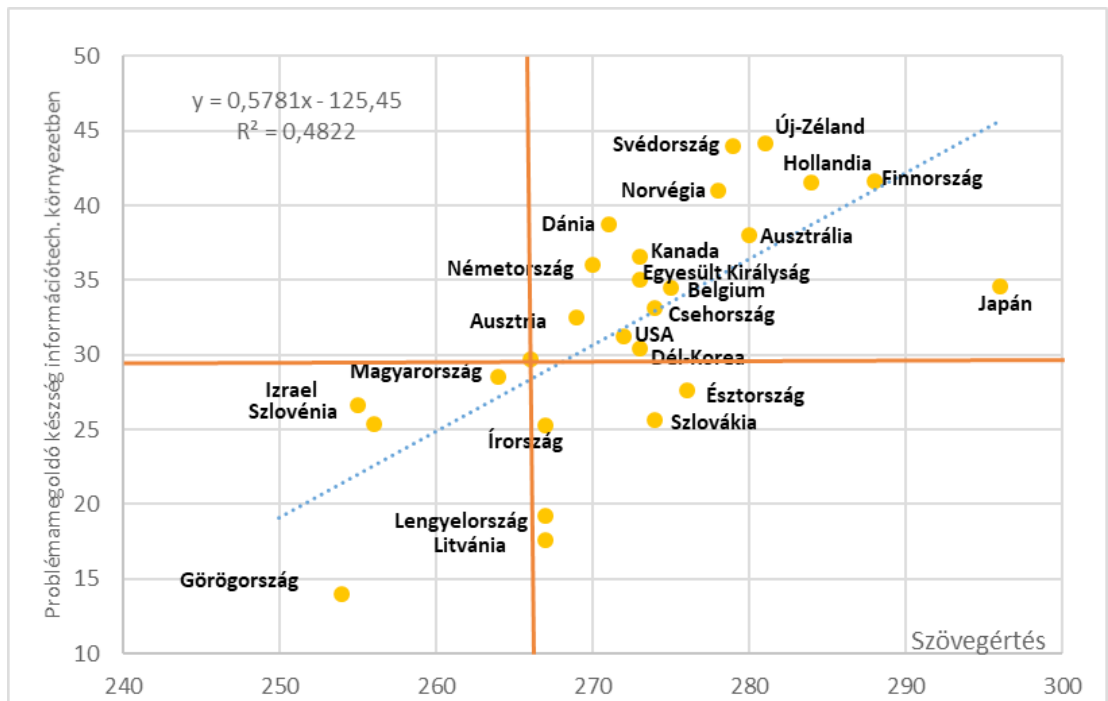

18. ábra A számolási és a szövegértési készség közötti kapcsolat
forrás: OECD (2019)

19. ábra A trendtől való eltérés a számolási és a szövegértési készség közötti kapcsolat tekintetében
forrás: OECD (2019)

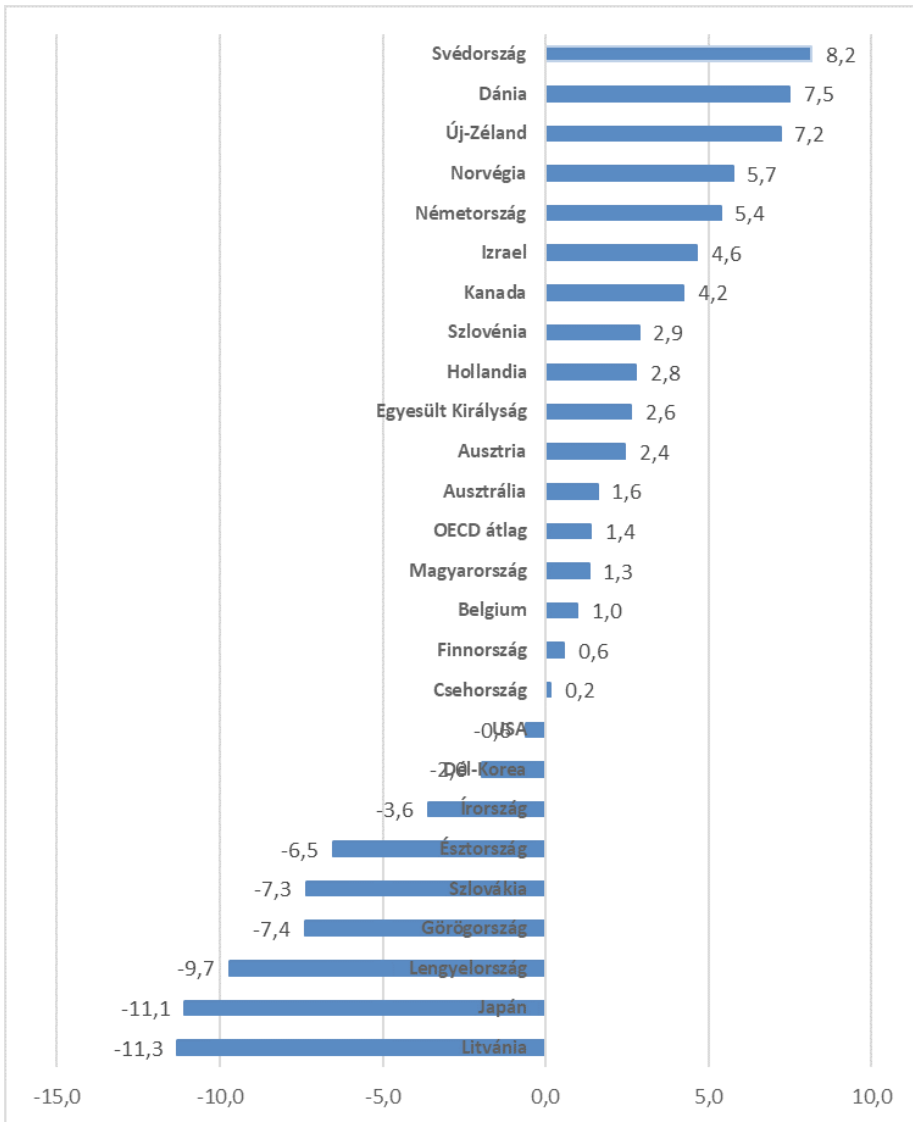
A 20. és 21. ábra az információtechnológiai eszközök használata a problémák megoldására és a szövegértés közötti kapcsolatot mutatja be. Az ábrán a függőleges tengely méri a problémamegoldást, a vízszintes a szövegértés képességét, egy-egy pont egy ország helyzetét mutatja a két készség szempontjából. A pontokra illesztett trend együtthatói a bal felső sarokban találhatóak. Az ábra szerint a szövegértés és az információtechnológiai eszközök használata között egyértelműen pozitív összefüggés van, bár kevésbé erős, mint a számolási készség esetében, és az egyenes is laposabb. A szövegértési készségek javítása emiatt kevésbé segíti az információtechnológiai eszközök jobb használatát. Ez az ábra is azt mutatja, hogy a skandináv országok teljesítenek jobban ebben a két mutatóban, sőt ezek az országok képesek arra is, hogy a szövegértést nagyobb összhangba hozzák az információs technológiai eszközök használatával. Ezt a következő ábra jobban érzékelteti.

20. ábra A problémamegoldás információtechnológiai környezetben és a szövegértés közötti kapcsolat
forrás: OECD (2019)

Az ábra a trendtől való eltérés értékeit tartalmazza, ahol a pozitív érték a problémamegoldás fejlettségét jelzi a szövegértéshez képest, míg a negatív érték az ellenkező irányú eltérést a trendtől. Ez alapján az állapítható meg, hogy Svédország, Norvégia, Dánia egyértelműen jobban teljesít azokban a szövegértési készségeknek az elsajátításában, amelyek segítik az információtechnológiai eszközök használatát, ezzel szemben Litvánia, Japán

és Lengyelország ebből a szempontból a legrosszabb értékeket produkálta. Magyarország egy enyhén pozitív összefüggést mutat, lényegében rajta fekszik a trendvonalon. Ennek az összefüggésnek sok tényezője lehet, a nyelvhasználattól kezdve az irodalom és a nyelvtan oktatás hagyományőrző jellegéig, aminek a vizsgálata szétfeszítené a tanulmány kereteit. Az a kérdés is megválaszolásra vár, hogy a szövegértési képességek erősítésében mekkora szerepet kell szánni az információs technológiák jelenlegi használatának, vagy fordítva, ezeket a technológiákat kell inkább igazítani a nyelv kultúrahordozó jellegéhez.

21. ábra A trendtől való eltérés a problémamegoldás információtechnológiai környezetben és a szövegértés közötti kapcsolat tekintetében
forrás: OECD (2019)

Összefoglalás

A tanulmányban a szakképzés és a versenyképesség közötti összefüggést vizsgáltuk a negyedik ipari forradalom szempontjából. Fő megállapításunk, hogy az automatizációs és az infrastrukturális ugrás ellenére nem várható a szakmák tömeges megszűnése, valószínűbb a szakmák tartalmának jelentős átalakulása. A tevékenységek alkotó jellegére kerül a hangsúly, és minden megszűnik, ami rutinjellegű. Ezzel párhuzamosan az alkotáshoz szükséges értékrendi és erkölcsi intézményrendszer erősödik meg. A globalizáció értékrendjét, a biztonságot, szabadságot, demokráciát és a jólétet minden szakma alkalmazza, és ehhez az alkalmazáshoz van szükség erkölcsi intézményekre. A kamarák, testületek és egyéb intézmények fogják segíteni ezeknek a szakmai ethoszoknak a kialakulását és megerősödését. Ebből fakad, hogy a technológiai fejlődést ezek az intézmények tudják segíteni, hozzájárulnak a szakma és a technikai fejlődés közötti összhang megteremtéséhez.

A hazai szakképzés előtt álló feladat az ehhez az átrendeződéshez való hozzájárulás. A kompetencia felmérések alapján az a következtetés szűrhető le, hogy a szakmák nem gyakorolnak jelentős vonzerőt a fiatalok számára, és a szakiskolák nem tudják jelentős mértékben emelni a jelentkező fiatalok kompetenciaszintjét. Szintén fontos összefüggés, hogy jelentős a távolság az egyes szakmákat tanulók kompetenciaszintje között, és ezt a távolságot csökkenteni lenne érdemes. Az átrendeződő világgazdasági környezet várhatóan át is fogja alakítani a sorrendet, de emellett is törekedni kell a távolság csökkentésére.

A tanulmány utolsó részében az OECD által készített kompetenciamérést elemeztük a felnőtt lakosságra vonatkozóan. A felmérés tanulsága Magyarország számára abban fogalmazható meg, hogy a szövegértés és a számolási készség kevésbé kapcsolódik össze az információtechnológiai eredményekkel, és ez jelentős korlátja a versenyképességi fordulatnak.

Irodalomjegyzék

- Bértarifa felvétel adatai NFSZ https://nfsz.munka.hu/Lapok/full_afsz_kozos_statiztika/full_afsz_egyeni_berek_es_keresetek_statiztikaja/afsz_stat_adattar.aspx letöltés ideje 2019.10.01.
- Boros, Gábor. (1997). Spinoza és a filozófiai etika problémája. Atlantisz.
- Condorcet, M. J. A. N. C., László, P., & Mária, L. (1986). Az emberi szellem fejlődésének vázlatos története. Gondolat.
- Hayek, F. A. (2013). The fatal conceit: The errors of socialism. Routledge.
- Hegel, G. W. F. (1971). A jogfilozófia alapvonalai (ford.: Szemere Samu).
- Hegel, G. W. F., & Samu, S. (1979). A szellem fenomenológiája (pp. 105-106). Akadémiai Kiadó.
- Jacobs - Mazzucato (szerk.) (2018): A kapitalizmus újratervezése, Kossuth Kiadó, Budapest
- Kant, I. (1997). A fakultások vitája három szakaszban. Ford. Mesterházi Miklós. I. Kant: Történetfilozófiai írások, Ictus, Szeged.
- Kaplan, R. D. (2016). Eurasia's coming anarchy: The risks of Chinese and Russian weakness. Foreign Aff., 95, 33.
- Kis, János. (2014). Mi a liberalizmus. Kalligram, Pozsony.
- Kis, János: A „kultúra, tudomány, társadalom” Márkus György életművében in: Márkus, G. (2017). Kultúra, tudomány, társadalom. Atlantisz. pp. 803-830
- Márkus, G. (2017). Kultúra, tudomány, társadalom. Atlantisz.
- Mikrocenzus 2016-13. KSH 2018. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_13.pdf, letöltés ideje 2019. 10.01.
- Országos Kompetenciamérés Eredményei, Oktatási Hivatal
- OECD (2019): Economic Outlook May 2019, Trade uncertainty dragging down global growth, <https://www.oecd.org/economy/economic-outlook/>, letöltés ideje: 2019. 07. 10.
- Pataki, B., Danyi, P., & Várkonyi, L. (2010). Technológiamenedzsment, Typotex, Budapest
- Pogátsa, Z. (2016). Magyarország politikai gazdaságtana: Az északi modell esélyei. Osiris.
- Smith, A. (2010). The Wealth of Nations: An inquiry into the nature and causes of the Wealth of Nations. Harriman House Limited.
- Spinoza, Benedictus (1956). Ifjúkori írások, Akadémiai Kiadó, Budapest

Stiglitz, J - Greenwald, B. (2016). A tanuló társadalom megteremtése, Napvilág Kiadó, Budapest

Streeck, W (2016): A kapitalizmus vége, Holnap Kiadó, Budapest

Susskind, R - Susskind, D (2018): A szakmák jövője, Antall József Tudásközpont, Budapest

Szalavetz, A. (2019). Industry 4.0 and capability development in manufacturing subsidiaries. *Technological Forecasting and Social Change*, 145, 384-395.

Tirole, J. (2014). Market power and regulation. Scientific Background on the Sveriges Riksbank Prize in Economic Sciences in Memory of Alfred Nobel, 1-6.

Vajda, M. (2015). Utam Marxtól. Kalligram.

Zakaria, F. (2019). The Self-Destruction of American Power. FOREIGN AFFAIRS.

